

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/9

KUTADGU BİLİĞ ÜZERİNE

Kutadğu Bilik Hekkide Bayan

On Kutadgu Bilig

Ahmet ZİYAÎ

Aktaran: Yusufcan YASİN**

Makale ve Aktarma Yöntemi Hakkında

1. Tanınmış Uygur bilgini, şâir ve yazar Ahmet Ziyaî (1913-1989), *Kutadgu Bilig*'in çağdaş Uygurcaya yapılan manzûm çevrisinde en büyük emeği geçen şahıstır. Onun bu yazısı Uygurlara *Kutadgu Bilig* hakkında umumî bilgi vermek amacıyla yazılmış ve ilk önce *Şincang İctiamî Penler Tetkikati (Şincang Sosyal Bilimler Araştırmaları)* dergisinde 1984 yılında yayınlanan 4. sayıda yayınlanmıştır. Sonradan söz konusu yazı, *Kutadğu Bilik Hekkide Bayan (Kutadgu Bilig Hakkında Beyan)* ve *Ahmet Ziyaî Eserleri (Ahmet Ziyaî Eserleri)* adlı kitaplarda dercolunmuştur. Bu iki kitabın sonuncusu 1987'de Şincang Helk Neşriyatı tarafından yayınlanmıştır. Yazının Türkçe aktarması ise aynı kitaptaki nüshasına (133-216. sayfalar arasında verilmiş) göre yapılmıştır.

2. *Kutadgu Bilig*'in çağdaş Uygurcaya yapılan manzûm çevirisi ve transkripsiyonu, aynı eserin R. R. Arat tarafından hazırlanan transkripsiyonu ve mensûr tercümesine göre yapılmış ve eserde yan yana olarak verilmiştir. Böyle olduğu halde, Uygur bilginleri tarafından yapılan transkripsiyon, birçok noktada R. R. Arat'ın kurduğu transkripsiyondan ayrılmaktadır. Bilgin, bu yazıda geçen beyitlerin transkripsiyonu için genellikle R. R. Arat tarafından yapılan transkripsiyonu esas almıştır. Bunun yanı sıra, bazı beyitlerin transkripsiyonu için eserin 1984'te Pekin'de yayınlanan nüshasına da dayanmıştır. Pekin nüshasına dayanan beyitlerde görülen farklı noktaları ayrıca tanıtmak için sözcüklerin R. R. Arat'ın transkripsiyonundaki şekli dipnotta ayrı gösterildi. Ancak metnin imlasında R. R. Arat'ın uyguladığı imla yöntemi tatbik edildi.

3. Bu yazıda söz konusu olan eser ve yazarının adı, Şincang Uygur Özerk Bölgesinde "Kutadğu Bilik" ve "Yüsüp Hâs Hacip" şeklinde kabul edilmiştir. Bu yazının Türkçe aktarmasında ise, bu adlar aynı şekilde değil, aksine günümüzde Türkiye, Danimarka, Almanya, Rusya, Amerika ve diğer birçok ülkede kabul edilen şekline göre "Kutadgu Bilig" ve "Yusuf Has Hacib" şeklinde verildi.

4. Yazıda geçen beyitlerin tercümesi için A. Ziyaî, eserin kendisi tarafından çağdaş Uygurcaya yapılan manzûm çevirisini kullanmış, aktarmada, aynı beyitlerin Türkiye Türkçesindeki çevirisi için, *Kutadgu Bilig*'in R. R. Arat tarafından yapılan mensûr çevirisinin 2003'te TTK tarafından yayınlanan 8. baskısı esas alındı.

5. Büyük bilgin A. Ziyaî, istifade ettiği Rusça, Türkçe ve Özbekçe kaynakların adlarını dipnotta Çağdaş Uygurcaya çevirip göstermişti. Aktarma yaparken biz bunları günümüzde uluslararası ilim sâhasında uygulanmakta olan yöntemle göre aslî şekli ile gösterdik.

** Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Ürümçi-ÇİN, E-posta: mkasgar@126.com.

1. Giriş

Bedî edebiyatımızın canlı bir örneği, Uygur ideoloji ve kültürel-sanat hayatının en eski yadigârı olan *Kutadgu Bilig*, şimdi halkımızın nazar-ı dikkatine sunulmaktadır. Söz konusu eser yaklaşık bin yıl önce yazılmıştır ve 19. yüzyıldan itibaren ilim sâhası onu tanımaya, öğrenmeye ve incelemeye başlamıştır. Buna rağmen, bizim için sadece son zamanlarda bu değerli tarihî mirasımızla tanışmak imkânı bulundu.

Şincan Uygur Özerk Bölgesi'ne bağlı Sosyal İlimler Akademisi 80'li yıllardan itibaren *Kutadgu Bilig* araştırmalarını gündeme alarak onun transkripsiyonu, manzûm ve mensûr çevirileri ve Çince çevirisini yapmaya başlamış; şimdi söz konusu eserin modern Uygurcaya yapılan manzûm çevirisi transkripsiyonu ile birlikte yayına verilmiştir. Bu sene, Kuzey Çin'de düzenlenen Kuzey Çin Azınlıklar Felsefe Toplantısı'nda *Kutadgu Bilig*'in manzûm çevirisini yapmaya iştirak edenlerden biri olan, Şincan Sosyal İlimler Akademisinin başkan yardımcısı Mehmet Yusuf'un "XI. Yüzyılın Büyük Düşünürü, Şâir Yusuf Has Hâcib'in Felsefi Düşünceleri Üzerine" adlı bildirisi sunulduktan sonra, *Kutadgu Bilig*, aynı kurumun bir araştırma konusu olarak belirlendi ve özel bir "Kutadgu Bilig Araştırma Kurumu"nun tesis edilmesi hakkında öneriler verdiler. Bu durum, *Kutadgu Bilig*'in sadece dünya bilim adamlarını kendisine çekmekle münhasır kalmayarak aynı zamanda Çin bilginlerini de kendisine çekmiş olduğunu göstermektedir. Fakat *Kutadgu Bilig* hakkında konuşmak, onu öğrenmek ve anlamak bir bilimsel meseledir. Bu, *Kutadgu Bilig*'e merak duyan herkesin eseri geniş ölçüde öğrenmesini şart koşuyor. Elbette bunun için bilimsel malzemelerin bulunması lâzım geliyor. Bizde böyle malzemeler çok azdır, mevcut olanlar da daha ortaya çıkmış durumda değildir. Şimdi bu sâhada ne kadar bilgi elde edilmiş ise onu toplumun istifadesine sunmak ilim adamlarının hiç çekinmeden yapacağı bir ödevdir.

Ben, *Kutadgu Bilig*'in manzûm çevirisini yapanlardan biri olarak üç sene devam eden çeviricilik hayatımdan edindiğim bilgileri, eserin tanıtılmasına yarar sağlamak amacıyla aşağıdaki gibi yazmak istedim. Benim yazdığım bu yazıya aynı eserdeki şu beyitler itici bir güç olmaktadır:

211 Kişi köngli tüpsüz tengiz teg turur,

Bilig yinçü sanı tüpinde yatur.

(İnsan gönlü dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.)

212 Tengizdin çıkarmasa yinçü kişi,

Kerek yinçü bolsun kerek say taşı.

(İnsan inciye denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun-ister çakıl taşı, farketmez.)

2. Duygu İzlenimi

Şimdi önümüzde maddî malzemelerden değil, manevî ilhamın yaşama gücüyle dolu malzemelerinden kurulan büyük bir ilmî âbide, mazideki yetenek, bedî sanat ve bilimsel yetkimizin olgunluğuna müşahit olarak mağrurca durmaktadır. Bu, dedemiz Yusuf Has Hâcib'in yaptığı ilmî âbide *Kutadgu Bilig*'dir.

Zaman süreci içerisinde, nice sülaleler kayboldular, sayısız hükümdarlar unutuldu, nice dağlar yıkılıp kara toprağa çevrildiler, nice şehirler harap oldular, nice göller kurudular, nice ormanlar çürüyüp tükendiler, nice ordular kırıldılar, nice köşkler boşaldılar. Fakat bu büyük edibin iyi bir maksat, insanî bir fâzilet ile kurduğu ilmî âbide, yapısının zarafeti, banisinin mahareti, malzemelerinin değeri ve kendisinin ilmî şöhreti ile herkesi kendine çekmeye devam etmektedir. Yusuf'un diktiği bu sonsuz âbidenin bu kadar ebedî bir duruma gelerek herkesin beğenmesine sebep olan önemli etkenlerinden biri, aynı

âbidenin müellifinin, kendinin yazdığı aşağıdaki beyitlerin içeriklerine gösterdiği bağlılıktır.

6502 Tilemedim özke kü çav edgü at

Kişi aşgı kıldum öz erse ya yat

(Ben kendime şan ve şöhret veya iyi ad dilemedim; yakın olsun - uzak olsun, ben herkesin iyiliğini istedim.)

6503 Okıgılı oqısa mini üşgürüp,

Du'a kılğamu tip manga bir turup

(Bunu okuyan okudukça, beni hatırlayıp, belki bana da bir duâ eder diye düşündüm.)

6504 Tilekim bu erdi umımçım bu oq,

Okıgılı manga bir dıa ıdğa uq.

(Dileğim bu idi, ümüdüm de budur, okuyan bana her hâlde bir duâ edecektir.)

6505 Tilim sözledi söz bitidi elig,

Ölür bu elig til ay kılkı silig.

(Dilim söyledi, elim de bunu yazdı, ey temiz kalpli insan, benim bu dilim ve elim fânîdir.)

6507 Unıtma mini ay okıgılı tirig,

Özüm dünya¹ kıoğsa töşenme yirig.

(Ey bunu okuyan canlı, ben dünyayı bırakıp, toprağa düşünce, beni unutma.)

O, dönemin hükümdarlarından iltifat beklemeyen, şöhret peşinde koşmayan, şahlar önünde mahcup olmayan, servete heves etmeyen biri olarak insanların ebedî saâdet ve iyilik içinde geçinmesini amaçlayarak düşüncelerini kaleme almıştır ve aynı iyi maksatlarıyla kendi isteğine ulaşmak uğrunda çalışmıştır. Bunun için düşüncenin çiçek bahçesinden edep ve ahlâk çiçeklerini derleyip, büyük bir edebî maharet ile demetler bağlayan, ilham denizinin dalgaları içine dalarak toplumsal hayata yarar sağlayan hidâyet incilerini süzmüştür. Aynı incileri nazım ipliğine geçirip değerli bir güzel küpe yaparak zaman kızının boynuna takmış oluyor. Bütün bu demet ve küpeler, dünya çapında ün kazanmıştır ve dünya bilginleri de ona sonsuz bir saygı göstermiştir.

Bu çiçek Kaşgar'da açılalı ve bu paha biçilmez inciler Kaşgar'da nazım ipliğine geçirileli bin yıla yakın bir zaman olmuştur. Cehalet dumanları onu bize göstermemiş, mazinin karanlık devirleri onu bize bildirmemiştir. Bu değerli mirastan yoksun kalmışız. Sanki an'anevî yadigarı yok gibi kendimizi kültürel miraslar açısından yoksun bir duruma getirmişiz. Bedî edebiyatımızın rengârenk çiçeklerle dolu güllüğünü seyretmek şansına kavuşmamışız. Onun kalpleri kendine âşık eden zevkli edebî nevasını hiç dinlememişiz. Gerçi bu kadar büyük zenginliklerimiz vardır, fakat kendimiz yoksulluk çekmişiz. Suyu çok tatlı bir pınarımız var olmasına rağmen çok susamışız, dudaklarımız yarılmış. Diğer ülkeler bu eseri bulduğu ve üzerinde araştırma meşalesini yaktığı sırada biz ondan uzakta kalmışız:

Vetinizde başlangandila "tötni zamaniviyılaştırurh' bahari,

Yaşnaşka başlıganda edebiyat - sen'et gülzari,

Bu yadikar mirasimiz tegdi emdi bizge kélip,

¹ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "dünya" şeklinde verilmiştir. bk. R. R. Arat (1979), *Kutadgu Bilig* (aşağıda KB şeklinde verilecektir), C. I, Ankara: TDK Yayınları, s. 642.

İmkân taptuğ körüşke uni qolimizğa élip

Pikir bulbulliri başlidi bu güllükke qonuşqa,

İntilmekte cavahirşunaslar bu hezinidiki cavahiratlarni tonuşqa.

Başlanmaqta bizde “Qutadğu Biligşunaslik” zamani,

Yoqalgaçqa cahaletning dehşetlik tumani.

Ümid ki Yüsüp’ning bu menggüliki menggü qalgay huş hidlirini çéçip,

Medeniyet tarihimizni yorutuhqa parlak yollarni éçip.

(Ülkemizde “Dördü Modernleştirme” baharının ve edebiyat – sanat güllüğünün yeniden yaşamaya başlamasıyla artık bu yadigâr mirasımız elimize ulaşmış oluyor, biz onu kendi elimizle tutmak, tanımak fırsatına kavuştuk.

Fikir bülbülleri bu güllüğe konmaya başladılar, cevahirciler bu hazinedeki cevahirleri tanımak istemektedirler. Cehaletin dehşetli dumanları dağılmış olduğundan bizim muhitimizde *Kutadgu Bilig* araştırmaları devri başlamaktadır. Umut ediyorum ki, Yusuf’un bu ölümsüz eseri güzel kokularını ve kültür tarihimizin aydınlatılması için parlak ışıklarını saçarak bengi yaşasın.)

Parça:

Sizdurup qan, köydürüp can, tirişip ecdadimiz.

Qildi Qutadğu Bilig’dek hezinini mirasimiz.

Qançe mahtansaqm az, lékin unutmaylı şuni,

Nime miraslarni küter, bizdin yene evladimiz.

(Atalarımız kanlarını dökmek, kendini ateşe atmak, çaba göstermekle *Kutadgu Bilig*’den ibâret bu hazineyi miras bıraktılar. Ne kadar övünsek de azdır, ama şunu unutmayalım ki evlatlarımız bizden ne mirasları bekliyorlar.)

3. Eser Müellifi, İsmi, Doğup Büyüdüğü Yer, Yaşı ve Vefatı

Bu değerli eserin müellifi-dönemin olgun bir filozofu, fâzil bir âlimi, fen ve kültür hizmetçisi, Karahanlıların devlet teşkilatında önemli görevlerde bulunan, döneminin siyâset ve ilim adamı, edip, şâir bir zattır.

Bu zat tüm hayatını halkın faydası için bağışlayan, bedelsiz bir yaratıcılıkla uğraşan bir şahıstır. Böyle yüksek gayeli yazarlar cihanda çok az görülmektedir. O, sayısız eziyet çekerek bu kadar büyük bir eseri yazmış olmasına rağmen kendi soyu, doğum yeri ve yaşadığı yerden hiç bahsetmiyor. Sâdece, eserin sonunda kendine öğüt vermek amacıyla yazdığı dizelerde sanki ihtiyarsız yazmış gibi 6627. beyitte şöyle demektedir:

Ay Yusuf kerek sözni sözle köni,

Kereksiz sözüg kizle qılğa qora.

(Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle, onun zararı dokunur.)

Şayet, söz konusu beyitte adından bir kez bahsetmemiş olsaydı, muhtemelen bu eserin müellifinin adının Yusuf olduğunu da kimse bilmeyecekti. Tüm eserde müellif, kendisi hakkında “Yusuf” isminden başka herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu husûstaki geniş bilgileri, sâdece sonradan yazılan mensûr ve manzûm mukaddimelerden öğrenmekteyiz. Manzûm mukaddimede şöyle yazılmıştır:

54 Bağa kör kıtabni bu tirgen kişi,
Hünerliğ er ermiş kişiler başı.

(Dikkatle bak, bu kitabı te'lif eden insan insanlar arasında ileri gelen, hünerli bir kimse imiş.)

55 Bu türlüğ fażayıl ukuşlar bile,
Araste ol ermiş yorımış küle.

(Bu türlü faziletler ve meziyetler ile kendilerini süslemiş ve bahtiyar bir hayat sürmüştür.)

56 Bütünlük me hürmet bu zühdlığ öze
Sakınuğ biliglig arıglığ oza.

(Doğruluk, hürmet ve zühde sâhip olduğu gibi, bir de takvâ sâhibi, bilgili ve temiz bir insan imiş.)

57 Bu tengi turuğlağ kız ordu ili,
Tüp aşlı neşebdin yorımış tili.

(Yaşadığı yer Kuz-Ordu memleketi imiş, kendisi asıl bir âileden olup dili de buna göredir.)

58 Bu toğmış ilindin çıkıp barganı,
Kıtabni koşupan tükel kılğanı.

(O bir kitabını nazma çekip, tamamlamış ve doğduğu memlekette ayrılmıştır.)

59 Barusın bitimiş yetürmiş niżam,
Bu kaçğar ilinde koşulmuş temam.

(Esasını yazmış ve tertibe koymuş; fakat bu manzûme son şeklini Kâşgar ilinde almıştır.)

60 Melikning önginde oqımış muni,
Bu tavğaç kara buğra hanlar hanı.

(Bu hanlar hanı, Tavgaç Kara Bugra Han'ın huzûrunda eserini okumuştur.)

61 Ağırlamış artuk ökuş hıļlatı,
Kaļemning haķi tip ukuş hürmeti.

(Akıla karşı hürmet ve kalemin hakkıdır diye, hükümdar ona çok itibar etmiş ve çok ihsanlarda bulunmuş.)

62 Bu haş hacib atın tegürmiş munga,
Muni bu özinge yağutmuş yana.

(Ona bu Has - Hâcib unvanını tevcih etmiş ve onu kendi yakınları arasına almış.)

63 Bu maņi üçün kör ağırılar anı,
Yusuğ haş hacib tip ayurlar köni.

(Bundan dolayı ona hürmet ederler ve kendisine doğruca Yusuf Has - Hâcib derler.)

Bu husûs, manzûm mukaddimeye nazaran daha fazla yazılan mensûr mukaddimede şöyle geçiyor: "Bu kitabı yazan Balasagun şehriden (24) takvâ sâhibi bir zattır. Fakat eserini Kâşgar memleketinde (25) tamamlayıp meşrik meliki Tavgaç Buğra Han Huzûruna (26) sunmuş ve Buğra Han da müellifin değerini takdir ederek yükseltip ona (27) kendisinin

has hâcibliğini vermek lutfunda bulunmuştur. Bundan dolayı (28) Yusuf Ulu Has Hâcib olarak onun adı ve şöhreti dünyaya yayılmıştır. (29)"

Mukaddimelerde geçen bu ibarelerden başka müellif hakkında hiç bir bilgi yoktur. Babasının kim olduğu da henüz belli değildir. Mukaddimede geçen "...Balasağın mehdudluğ..."² ibaresinden onun Balasağın'da doğduğunu, "...kaşğar ilinde tükel kılip..." ibaresinden eserini Kaşğar'da tamamladığını öğreniyoruz. Eger bunlar da yazılmamış olsaydı, günümüzün ilim sâhası bunu bile bilmeyecekti.

Müellifin doğum tarihi hakkında eser mukaddimesi bize herhangi bir bilgi vermemektedir. Ama şâirin yazdığı aşağıdaki beyitlerden bu husûsta bazı sonuçları çıkarabiliriz:

6495 Yıl altmış iki erdi dört yüz bile,

Bitiyü tükettim bu söz ülgüle.

(Yıl dört yüz altmış iki idi, bu eseri yazıp tamamladım.)

Bundan, şâirin eserini H. 632 (M.1069-1070) tarihinde yazmış olduğu anlaşılıyor. Yusuf'un bu büyük eseri tamamlamak için 18 ay, yani tam bir yarım yıl vaktini sarf ettiğini şu beyitlerden öğreniyoruz:

6624 Tükel on sekiz ayda aydım bu söz,

Ödürdüm ağırdım söz evdip tire.

(Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp, derleyerek seçtim ve ayırdım.)

Yusuf şöyle diyor:

365 Tegürdi manga elgin elig yaşım,

Kuğu kıldı kuşgun tüsi teg başım.

(Elli yaşım bana elini değdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi.)

Aynı beyte göre, eserini yazdığı sıralarda şâirin elli yaşlarında bulunduğu anlaşılır. Böyle mukayese edilirse şâirin H.412 yılı, yani M. 1019 yılı civarında doğduğunu sonucuna varabiliriz. Onun ölümü hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Eserin sonuna eklenen kasîde ise bize Yusuf'un ihtiyarlık çağlarının başladığını göstermektedir.

6521 Yoriğlı bulıt teg yigitlikni ıdtım,

Tüpi yil keçer teg tiriglik tükettim.

(Gençliğimi, geçen bulut gibi geçirdim; ömrümü fırtına sür'atı ile tükettim.)

6522 İsizim yigitlik isizim yigitlik,

Tuta bilmedim men seni terk kaçıtım.

(Yazık gençliğime, gençliğime yazık; ben seni tutmasını bilmedim, çok çabuk elden kaçırdım.)

6523 Yana kelgil emdi yigitlik manga sen,

Ayada tutayın ağı çuz töşettim.

(Ey gençlik, sen bana şimdi tekrar gel; ben seni el üstünde tutayım; bak, senin için ipekliler ve sirmalar döşettim.)

6524 İsiz bu yigitlik kıanı kaççe bardı,

² Balasağın, şimdi harabe durumuna gelmiş bir şehirdir, yeri belli değildir. Çu Nehri boylarında ve İssik Göl'ün yanında olduğu tahmin edilmektedir. Bu şehre Kuz - Ordu adı da verilmiştir.

Tilep bulmadım men neçe me tilettim.

(Yazık bu gençliğe, hani, nereye gitti; ne kadar arayıp, arattımsa da bulamadım.)

6525 Tiriglikke tatğı süçig can sevinci,
Yigitlik teg eğgü yok ermiş ayıttım.

(Sordum, gençlik kadar hayata zevk ve tatlı canı mes'ûd eden iyi bir şey yokmuş.)

6527 arılıta or yok kni turdum erse,
Yaala isiz tiriglikni ıtım.

(Eğer doğru bir hayat yaamı olsa idim, ihtiyarlığın da zararı yoktu; fakat ne yazık ki onu boş yere sarfettim.)

6528 Esirkep aır men sanga ay yigitlik,
amuğ krkmi sen yıratting yıratıtım.

(Ey gençlik, esef ederek sana kızıyorum; btn gzelliğimi sen uzaklatırdın, ben uzaklatım.)

6529 Temam eřđuvan teg kızıl mengzim erdi,
Bu kn zaferan urđın engde tarıtım.

(Benzim kırmızı, tam bir erguvan gibi idi; bugn yzme safran tohumu ektim.)

6530 Yıparsığ ara baa kafur audum,
Tolun teg tolu yz ayua ilettem.

(Misk gibi kara baıma kfur rttm; dolunay gibi dolgun yz nereye gtrdm.)

6531 Yaru yaz teg erdim tmen t içeklig,
azanmu tttm amuğnı urıtım.

(Rengrenk içekler ile dolu, parlak bahar gibi idim; haznımı uğrattım, hepsini kuruttum.)

6532 adıng teg boğum erdi o teg kni tz,
Ya teg egri boldı egildim tngittim.

(Kayın gibi vcdum ok gibi dz ve dik idi; Şimdi yay gibi eğri oldu, eğdim, eğildim.)

Btn bunlara gre, mellifin yaının yetmi ve seksenlere ulamı olduğunu tahmin edebiliriz.

4. Eserin Adı, Tr, Vezni, Dili ve Hacmi

4.1. Eserin Adı

Mellif Őoyle yazıyor:

350 ıtab atı urdum utađđu bilig,
utağsu oığlıa tutsu elig.

(Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum, okuyana kutlu olsun ve ona yol gstersin.)

Bu beyte gre, eserin adı *Kutadgu Bilig*'dir. Kut szcğ Uygur dilinde "talih", "sadet", "kutlu" anlamına geliyor. Bu ad, iki isim ve bir fiilden kurulmu oluyor. "kut"— isim, "adgu"— fiil, "bilig"— isimdir, *Kutadgu Bilig*, "sadet getiren bilgi" anlamına geliyor. Bu ada eşitli anlam veren bilginler de vardır. rneğin, Barthold, "padiahlara lyık ilim",

Türk bilgini İbrahim Kafesoğlu “siyaset kitabı”, Sadri Maksudi Arsal “hukuk kitabı”, R. R. Arat “kutlu ve mesut olma bilgisi” tarzında açıklamıştır. Biz sonucunu kabûl ediyoruz. Çünkü *Kutadgu Bilig* adı, çağdaş Uygurcadaki “saâdet getiren bilgi” sözünün tam özüdür.

4.2. Eserin Türü

Uygur bedîi edebiyatının şiiriyet türünde yazılan büyük bir nazmî eseri *Kutadgu Bilig*, mesnevî (ikilik) tarzında telif edilmiştir. Eserde mesnevî tarzından başka, yine belirli bir ölçüde rubâiler vardır.

4.3. Eserin Vezni

Kutadgu Bilig'in vezni husûsunda ilim sâhasında fikir ayrılığı vardır. Kimilerine göre *Kutadgu Bilig*, aruz ölçüsünde yazılmıştır. Kimilerine göre hece vezninin 11’li kalbî ile yazılmıştır. Aruz vezni ile yazılmış ise tabî ki o, bahr-î mutekârib müsemmenî mahzuf veya maksur (sonu kaldırılmış, birbirine yakın sekizlik bahir -- faûlün faûlün faûlün faûl, “n” harfi kaldırılmış olduğundan “mahzuf” adı verilmektedir.) ile yazılmış olabilir. Söz konusu vezinde kelimeler böyle kesilir.

Kıtab a/tı urdum/ kıtağgu/ bilig,

Kıtağsu/ oğığlı/ka tutsu/ elig.

(faûlün faûlün faûlün faûl.)

Bu eserin içinde şâir, 3805. beyit ile kitabın sonundaki gençliğine acıyarak ihtiyarlığını söyleyen üzüntülü kasîdesini bahr-î mutekarib müsemmenî salim ile (sonu kaldırılmamış, birbirine yakın sekizlik bahir) yazmıştır. Örneğin:

Yorığlı bulıt teg yigitlikni ığtım.

(faûlün faûlün faûlün faûlün.)

Aruz vezni ile yukarıda gösterildiği şekilde olur. Eğer Türk nazım ölçüsünün 11’li kalıbına dâhil edilirse şöyle olur:

kı tab a tı ur dum kı tağ gu bi lig,

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Biz, şâirin bazı yerlerde aruzdaki kelimeleri kısma, uzatma, çekme (imâle) kuralını kullandığına bakarak söz konusu eserin Aruz vezni ile yazıldığını düşünürüz. Örneğin :

Kıtab atı urdum kıtağgu bilig,

Kıtağsu oğığlıka tutsu elig.

Bu beytin ikinci dizesi “Kıtağsun oğığlıka tutsun elig” şeklinde yazılıydı hece vezninin 11’li kalıbına dâhil olabilirdi. Fakat şâir bunu, “n” harfini kaldırmak suretiyle “kıtağsu ...tutsu...” şeklinde yazmış oluyor. Bunun başlıca nedeni, Aruzun ahenk düzgünlüğüne uyum göstermekten başka bir şey olmasa gerek.

4.4. Eserin Hacmi

Şimdi elimizde bulunan ve nüshaları Türk Dil Kurumu tarafından bir araya getirilen ve R. R. Arat tarafından yapılan karşılaştırmalı metnine göre, eser 85 bâb, 6645 beyit, 13290 dizeden oluşmaktadır. Bunu yine eksiksiz diye zannetmiyoruz. Çünkü 6303--6351, 6358. beyitten ve ser-levhadan sonra başlanan, 6359. beyitten önce gelen kısım eksiktir. Ne kadar eksiktir, şimdilik bu belli değildir.

Eser, 85 bâbtan oluşmaktadır, buna üç kasîde eklenmiştir. Bâblar, hacim açısından farklılık teşkil ediyor. Eserin özü 6520 beyit, 13040 dizeden oluşuyor. Sonunda ilâve edilen üç

kasîde vardır. Bunun birincisi, gençliğine acıyarak ihtiyarlığını anlatan kasîde olup, matlası şöyledir:

Yorıġlı bulıt teg yigitlikni ıdtım,

Tüpi yil keçer teg tiriglik tükettim.

Bu, 6521'den -6563'e kadar olan 35 beyit, 70 dizedir. İkincisi zamanın bozukluğu, dostların cefası hakkındadır. Matlası şöyledir:

Turayı barayı ajunuġ kezeyi,

Veřalıġ kim erki ajunda tileyi.

Bu, 6565'ten 6604'e kadar olan 40 beyit, 80 dizedir. Üçüncüsü, kitab sâhibinin kendi kendine öğüt verdiği kasîdedir. Matlası şöyledir:

Bilig bil özünġke orun kıl tura,

Bilig bilse özke ıdı berk tura.

Bu, 6605'ten 6645'e kadar olan 41 beyit, 82 dizeden oluşmaktadır.

4.5. Kutadgu Bilig'in Dili

Bu husûs, *Kutadgu Bilig* araştırmalarında şimdiye kadar çözülmemiş olan meselelerden biridir. Bu mesele hakkında bilginler arasında görüş ayrılıġı vardır. Rus araştırmacısı Radloff, *Kutadgu Bilig*'in dilini bazen o şive ile, bazen bu şive ile birleştirmiş ise de kendi görüşünde ısrar edememiştir. O, eserin dilinden bahsederken "Kutadgu Bilig dili" tabirini kullanmış ve Altayca ile yapılan bir transkripsiyonunu vermiştir. Thomsen, *Kutadgu Bilig*'i iyi öğrendikten sonra Radloff'un yaptıġı transkripsiyonu inkâr etmiştir. Radloff, sonra yanıldıġını itiraf ederek Thomsen'in fikrini kabul etmiştir.³ Kısaca, Radloff, *Kutadgu Bilig*'in dilini kesinlikle tespit edememiştir. S. İ. Malov'a gelince, o, bir yerde *Kutadgu Bilig*'i Çaġatayca eserlerin arasına dâhil ederken diġer bir yerde Müslüman Uygur yadigâri olarak göstermektedir.⁴ Demek ki, nihayet Malov, eserin dilinin "Uygurca" olduġu sonucuna varıyor.⁵ Eserin Özbekçe tavsifini yapan filoloji fenleri kandidatu Kayum Karimov, mensûr mukaddimedede geçen "Çin-ü maçin alımleri ve ġakimleri řamuġ ittifaķ boldılar kim meřriķ vılayetincede řamuġ türkistan illerinde buġra ġan tilinçe türk luġatinçe bu kıtabdın yaķıřıraķ ġerġiz kim erse taşnif kılmadı bu kıtab şayu padiřahķa ya şayu iķlimķa tegdi erse ġayet uzluķındın nihayettin keçe körklüġlükündin ol illerning ġakimleri alımleri şabul kılıp tegme biri bir türlüġ at laķab urdılar." ibaresini naklederek şöyle bir sonuç çıkarıyor: "Buġra ġan tilinçe' ile göz önünde tutulan dil, Bugra Hân'ın hâkimiyeti altında bulunan tüm kabilelerin iyice anlayabildiġi bir dildir. Bu yüzden, aynı eser hangi padişaha veya hangi diyâra erişti ise onların arasında çok raġbet görmüştür. Demek ki, eserin dili döneminin Türk dillerini yansıtmış oluyor. Dolayısıyla, *Kutadgu Bilig*'i 11. yüzyılında yaşayan belirli bir halkın veya bir kabilenin edebî yadigâri zannetmek doġru deġildir."

Bizce, bu mensûr mukaddimedede geçen "buġra ġan tilinçe" tabiri doġrudur. Eser, aynı dönemde Kâşgar'da "Bugra Han dili" adı verilen Hakaniye diliyle yazılmıştır. Fakat şunu unutmamalı ki, aynı dönemde Kâşgar'da Bugra Han devletini teşkil eden esâs halk Uygurlardır. Bu kavim, Kâşgar'daki ahâlinin çoġunluġunu teşkil ediyordu. *Divanü Lûgat-it - Türki*'de Kâşgarlı, Uygur halkının maddî ve manevî kültürüne dâir bilgiler verirken "Uygurların ve bazı Türk kavimlerinin şehirlerde yerleştikleri ve bitkisel ilaçları kullandıkları"ndan söz açmakla birlikte onları "yerleşen doġu Uygurlar" olarak

³ Kayum Karimov, *Yusuf ġos Hocib: Kutadġu Bilig (Saodatga Yullovçı Bilim)*, Transkripsiya ve Hozirgi Üzbek Tiliga Tavsif, Toşkent, Üzbekiston SSR "Fan" Naşriyoti, 1971, 12. bet.

⁴ Kayum Karimov, *age*, s. 12.

⁵ S.İ. Malov, *Pamiyatniki Direvnityurskoy Pismennosti*, Moskva-Leningrad, 1951, İzdatelstva Nauki, c. 225.

tanıtması, Uygur yazısından bahsetmesi, ayrıca Kaşgarlı'nın Uygurların ve diğer Türk kavimlerinin fonetik ve gramer kurallarını tanıtmak için her şeyden önce "Uygur" sözüne ön plânda yer vermesi ve Türk kavimlerinden bahsederken "bâzı", yani azınlığı ifâde eden bir ibareyi kullanmasına bakarak "buğra han tilinçe" denilen dilde Uygurcanın hâkim bir duruma geldiğini anlıyabiliriz.

Bundan başka, eserin telif tarihinden günümüze kadar arada bin yıl geçmesine rağmen *Kutadgu Bilig*'de kullanılan sözlüklerin birçokları hâlâ Kaşgar'da Uygurların ağzında kullanılmaktadır. Örneğin, "kut" (talih), "kutadsunmu" (Tümen nehri boyundaki mal çarşısında alımcı ile satımcı arasında bağlantı kuran araçların kullandığı bir söz), "uz" (güzel), "ögüz" (nehir, Kaşgar'da ilkbaharda eriyen buzlardan oluşan suya "egiz" adı verilmektedir), "butak" (dal), "kelin" (gelin), "yığac" (ağaç), "yalıng" (yalın, hafifçe), "eş" (eş, çocuk doğarken ana karnından kendisi ile beraber düşen şey), "tura" (kurgan, kale), "yemiş" (üzüm kurusu), simiş (ay çekirdiği), "suçul" (soymak), "ton" (don), "tul" (dul kadın) vs. Bu husûsta daha hiç bir araştırma yapmadık. Hafızamızda kalanlara istinâden şöyle diyebiliriz ki *Kutadgu Bilig*, Uygur dil kurumuna sahiptir ve Uygur bedîi edebiyatının bir örneği ve yadigâridir. Onun dili diğer Türk dillerine nazaran Uygur diline çok yakın ve uygundur. Eserdeki Uygur diline uygun olan ve günümüzde de kullanılmakta olan sözlükler üzerine bu tarihten sonra detaylı olarak araştırmalar yapılacaktır ve ortaya çıkan delillerin kendisi bu meseleye cevap verecektir.

5. Eserin Gömüldüğü Yokluk Dumanları Altından Yeniden Gün Işığına Çıkarıldığı Çağlar ve Değerlendirmeler

Eser tamamlanıp ortaya çıkdıktan sonra üç defa devir dumanları altına gömülmüş ve yeniden gün ışığına çıkararak ilim sâhasını nurlandırmıştır. Üstelik her defa yokluk dumanları kaybolup yeniden gün ışığına çıkarken döneminin aydınları tarafından yapılan değerlendirmeler, yalnız onun nasıl bir önem taşıyan eser olduğunu kanıtlamakla kalmamış, aynı zamanda eserle yeniden tanışıp gururla bahsettiğimiz bir anda, kimilerinin düştüğü "Neden bu kadar rağbet gösteriyorlar?" şeklindeki yanlış düşüncelerinin düzeltilmesine yardımcı olacaktır. Çünkü gerçek her şeyin üstündedir.

5.1. Kutadgu Bilig'in İlk Defa Ortaya Çıkışı

Bu, *Kutadgu Bilig*'in tamamlanıp Kaşgar hükümdarı Hakan Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han Ebu Ali Haşan b. Arslan Han'a armağan edildiği çağdır. Eser, hükümdarın huzûrunda okunduktan sonra hükümdarın şâiri takdir ederek ona yüksek bir mertebe iltifat etmesi, eserin değerini gösteren canlı bir müşahittir.

5.2. Eserin İkinci Defa Ortaya Çıkışı

Bu, eserin tamamlanıp bilinmeyen sebeplerden ötürü bir müddet karanlık perdesi arkasında kaldıktan sonra yeniden aydınlığa çıktığı devirdir. Bu durumu, Fergana nüshasına yazılan manzûm ve mensûr mukaddimeler göstermektedir. Manzûm mukaddimenin yazılışı, telif devrinden pek uzak olmadığını gösteriyor. Çünkü manzûm mukaddimenin dili *Kutadgu Bilig*'inkine çok yakındır. Söz konusu mukaddimede eser şöyle değerlendirilmektedir.

9 Yime bu kıtab ol idi ök aziz,

Biligligke bolğay biligidin tengiz.

(Yine bu kitap çok azir bir kitaptır; bilen için bir bilgi denizidir.)

10 Bezenmiş ağırlıg biligler bile,

Qalı kim şükür kıl qanaat tile.

(Değerli bilgiler ile süslenmiştir; artık sen şükret ve kanâatkar ol.)

11 Kamuğ barçasına bögüler sözi,
Tizip yinçüleyü kamuğ tüp tüzi.

(Bunların her birine birçok hakîmlerin sözlerini inciler dizer gibi sıralamıştır.)

12 Bu meşriik meļiki maçınlar begi,
Biliglig ukušluğ ajunda yigi.

(Meşriik hükümdarı, maçınliler beyi, bilgili, anlayışlı, dünyanın ileri gelenleri,)

13 Kamuğ bu kıtabnı alıp özlemiş,
Hazine içinde urup kizlemiş.

(Hepsi bu kitabı benimsemişler ve hazînelerine koyup, saklamışlardı.)

14 Birindin biringe miraşlar kalıp,
Ağınlarğa birmez özinge alıp.

(Birinden birine miras olarak kalır, bunlar da kendilerine alıp, başkalarına vermezlermiş.)

15 Asıglıg turur bu yoğ ol hiç yası,
Öküş türkler ukmaz munıng mañisi.

(Bu faydalı bir kitaptır ve hiç bir zararı yoktur; Fakat birçok Türk bunun manasını bilmez.)

18 Maçınlar haqimi bu çin yumğısı,
Tözü barça aymış munıng yaqşısı.

(Çin ve Maçın hakîmlerinin hepsi hep bunun güzelliğini övmüşler.)

19 Bu meşriik ilinde kamuğ türk-ü çin,
Munı teg kıtab yok ajunda ağın.

(Türk, Çin ve bütün maşriik illerinde, dünyada bunun gibi başka bir kitap yoktur.)

23 Bu buğra han vaqıtı içre anı,
Yime han tilinçe bu aymış munı.

(Müellif bunu Buğra Han zamanında ve han dili ile söylemiştir.)

24 Munı teg kıtabnı kim aymış oza,
Kiğin me kim ayğay munı teg oza.

(Böyle bir eseri daha önce kim söylemiştir, bundan sonra da bu kadar ustalıkla kim söyleyebilir.)

27 Ol ilning bögüsü haqimi turup,
At urmış ol ilning törüçe körüp.

(Her memleketin hakîmleri, o diyarın usûlüne göre, buna ayrı ayrı adlar takmışlardır.)

28 Çiniler eğebü'l- müluk tip ayar,
Maçınlar enisü'l- memalİK atar.

(Çinliler ona Edeb'ül-mülûk derler maçınler onu Enisü'l- memâlik diye adlandırdılar).

29 Bu meşriik ilinde uluğlar munı,
Zinethü'l -ümeıra tiyürler köni.

(Bu maşrik ilinin büyükleri buna doğruca Zînetü'l-ümerâ derler.)

30 İranlıklar şahname tirlir mungar,
Turanlıg kutadgu bilig tip ukar.

(İranlılar buna Şahnâme derler, turanlılar Kutadgu Bilig diye anarlar.)

5.3. Eserin Üçüncü Defa Ortaya Çıkışı

Eserin üçüncü defa karanlık perdesi arkasından ortaya çıktığını mensûr mukaddimeden öğreniyoruz. Çünkü mensûr mukaddimenin yazılış üslûbu ve manzûm mukaddimedeki “ukuş” yerine “hîred”, “meşik” yerine “şah” tabirinin geçmesi, manzûm mukaddime yazıldıktan sonra eserin bir müddet kaybolduğunu ve daha sonra ortaya çıkarken bu mensûr mukaddimenin yazıldığını göstermektedir. Söz konusu mukaddimedede de eser yüksek bir vasıfta değerlendirilmiştir.

Bu mukaddimelerin yazılış tarzı ve ifâdesi, 2. ve 3. defa canlanışın birbirinden oldukça uzun fâsırlarla yazıldığı sonucuna götürmektedir.

5.4. Eserin Dördüncü Defa Aydınlığa Çıkışı

Bu devir, 1914'te Başkurt bilgini A. Zeki Velidi Togan tarafından bulunup ilim sâhasına tanıtılmasıyla başlamış oluyor. Bu tarihten sonra ilim sâhası bu esere çok itibar ettiler. Yukarıda bahsettiğimiz gibi birçok bilgin bu kitap için hayatını hasretti ve hasretmektedir. Onlar, bu eseri öğrenebildiği nispette değerlendirmektedir. Eserin nasıl değerlendirilmekte olduğuna aşağıdaki üç bilginin sözünü nakletmek yeterlidir.

Uzun zaman *Kutadgu Bilig*'i araştıran ve aynı sâhada takdire şayan çalışmalarda bulunan Reşid Rahmeti Arat, bu kadar büyük neticeleri verdikten sonra “*Kutadgu Bilig, hâlâ el sürülmemiş bir âbide hâlinde karşımızda durmaktadır.*”⁶ diye tüm dünyaya ilân ediyor.

Özbekistan İlimler Akademisi'nde *Kutadgu Bilig*'in tavsifini yapan Kayum Karimov, aynı eser üzerine birçok görüşlerini ileri sürdükten sonra, “*Kutadgu Bilig'in değeri mevcut mizanların hiçbirisiyle ölçülmez.*” demektedir.

Kutadgu Bilig araştırmacılarından biri olan Türkiyeli A. Dilaçar, “*Kutadgu Bilig görkemli bir şehre benzer. Pırıl pırıl parlayan sokaklarını onun kutsal beyitlerinde görürüz. Bunlardan kimi Tanrı buyruğu, kimi uyarma, kimi öğüt, kimi sakındırma, kimi de yasaklamadır.*”⁷ der.

6. Kutadgu Bilig'in Bugünkü Nüshaları ve Ortaya Çıkışı

Günümüzde *Kutadgu Bilig*'in üç nüshası vardır:

1. Herat veya Viyana nüshası
2. Fergana veya Nemengân nüshası
3. Mısır veya Kahire nüshası

Bu nüshalar, bulunduğu veya istinsah edildiği yere göre adlandırılmıştır. Bunların arasında ilk olarak ilim sâhasına mâlûm olanı Herat nüshasıdır.

6.1. Herat Nüshası

Bu nüshaya Herat'ta istansah edildiğinden “Herat nüshası”, Viyana'da muhafaza edildiğinden “Viyana nüshası” adı verilmiştir. Bu nüsha, Arap harfleri ile yazılmış bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiştir ve *Kutadgu Bilig*'in tamamlanışından 370 yıl sonra istinsah edilmiştir. Eserin bu nüshası ilk önce Tokat'a, daha sonra H.879 tarihinde

⁶ R. R. Arat, *age*, I Metin, VII.

⁷ A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara, 1972, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 156.

(M.1474) İstanbul'a getirilmiş oluyor. O, Avusturyalı şarkiyatçı Hammer Pursgtall'ın eliyle Viyana saray kütüphanesine teslim edilmiştir. 19. asrın sonralarından itibâren Macaristan bilgini Armin Vambery, Rus Şarkiyatçısı Radloff eseri parçalayıp tercüme ederek dünyaya tanıtmıştır.

6.2. Fergana Nüshası

Eserin günümüzde mevcut nüshaları arasında en tam ve en mühim olanı bu nüshadır. Aynı nüshayı 1914'te Ahmet Zeki Velidi Togan Nemengân'da bulmuş ve üzerinde biraz çalışma yapmıştır. Bu yüzden, buna Nemengân nüshası adı verilmektedir. Çok geçmeden bu nüsha bir süre kaybolmuş ve sonra Profesör Fitret'in eline geçmiştir. O, *Maarîf ve okutkğuçı* mecmuasında, eser hakkında umumî mâlûmat ile bu nüshanın 145. sahifesinin faksimilesini vermiştir. Nüsha hakkında bu makaleden yalnız sahifelerinin dağılmış ve sonradan bir araya getirilerek dikilmiş ve dörtlüklerin altın suyu ile yazılmış olduğunu öğreniyoruz. Bu nüshayı Nemengân'da bir şahsın husûsî kütüphanesinde görmüş olan Ahmet Zeki Velidi Togan bu husûsta mâlûmat vermiştir. Nüshanın baş ve son kısmı eksiktir ve nerede, ne zaman, kim tarafından ve kim için yazılmış olduğu hakkındaki kayıtlar da bu eksik kayıtlar ile birlikte kaybolmuştur. Yazıldığı tarih hakkındaki bilgimiz de tahminden ibârettir. Fitret, nüshanın sülûs hattı ile yazıldığına bakarak bunun Herat nüshasından daha evvel yazılmış olacağını tahmin etmekle iktifa etmiştir. Arap yazısı mütehasısı olan Moritz ise, Arap harflerinin bu şekillerinin İran'da H.VI. (M.XII) asırda meydana geldiğine ve bu şeklin Suriye ve Mısır'da Eyyübîler (569—650= 1174—1252) zamanında kullanılmış olduğuna işâret ederek Fergana nüshasının Mısır nüshasına nisbetle daha eski bir devreye ait olduğunu ve belki de H.VII. asırda yazılmış olabileceğini tahmin etmektedir.⁸ Ser-levha ve dörtlüklerin altın suyu ile yazılmış olduğuna bakarak bu nüshanın Karahanlıların an'ane ve tarihinin daha canlı olarak muhafaza edildiği bir devirde yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Bir-iki sahife müstesna, nüsha çok iyi muhafaza edilmiştir.

6.3. Mısır Nüshası

Bu nüsha 1896'da Kahire'de, Hidiv (bugünkü Kiral) kütüphanesinin o zamanki müdürü Moritz tarafından bulunmuştur. Bu kütüphane tanzim edilirken bodrum kata atılmış olan dağınık kitap ve sahife yığınları gözden geçirildiği sırada *Kutadgu Bilig*'e ait parçalar toplanarak bir araya getirilmiş. Radloff'un verdiği malûmata göre, bu nüshanın sahifeleri 35—36 cm. büyüklüğünde, satırları ise 18,5 cm. uzunluğunda ve satır araları 1,5 cm. genişliğindedir. Yazısı açık ve okunaklı Arap harfleri ile yazılmıştır. Kitabın ithaf sahifesi, ser-levha ve dörtlükler altın suyu ile yazılmıştır.

7. Kutadgu Bilig araştırmaları ile uğraşan ülkeler ve bilginler

Kutadgu Bilig, yazılışından itibâren çeşitli ülkelerde ilim adamlarının değer verdiği ve araştırdığı bir eserdir. *Kutadgu Bilig* araştırmaları, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde geniş ölçüde gelişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibâren Almanya, Macaristan, Danimarka, Rusya, Sovyetler Birliği, Türkiye, İtalya gibi birçok devlette *Kutadgu Bilig* araştırmaları başlamıştır. Alman bilgini Otto Alberts, Carl Brockelmann, M. Hartmann, Macaristanlı bilgin Vambery, Rus ilim adamlarından W. Radloff, S. İ. Malov, V. V. Barthold, A. Samoyloviç, İtalyanlardan A. Bombaci, Türklerden R. R. Arat, A. Dilaçar, Sadri Maksudi Arsal, Necib Asım, Fuad Köprülü, Başkurtlardan A. Zeki Velidi Togan, Özbeklerden Fitret, Danimarkalı V. Thomsen gibi bilginler *Kutadgu Bilig* ile ilgili çok önemli araştırmalarda bulunmuştur. Türk Dil Kurumu ile Özbekistan İlimler Akademisi tarafından eserin Türkçe ve Özbekçe yayını yayınlanmıştır. İngiltere'de ve Almanya'da eserin ayrı bölümleri tercüme edilmiştir. Aynı ülkeler kendi kütüphane ve müzelerini bu değerli eser ile

⁸ R. R. Arat, *age*, I, Metin, XXXVII.

zenginleştirmişlerdir. Son günlerde Japonya'da da *Kutadgu Bilig* araştırmalarının başladığı bilinmektedir.

8. Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Tarih

Nasıl bir eser olursa olsun önce eserin yazıldığı tarih ile tanışmak lâzımdır. Çünkü, herhangi bir eser her şeyden önce yazarın içinde bulunduğu ortam ve muhitin mahsulüdür. Dolayısıyla, *Kutadgu Bilig*'i ve müellifini anlamak için aynı eserin yazıldığı tarihi iyice öğrenmek lâzım geliyor.

Kutadgu Bilig, Karahanlılar döneminde yazılmıştır. 890'dan 1222'ye kadar 332 yıl hüküm süren Karahanlılar, Yukarı Çin'den Aral Gölü'ne kadar uzanan geniş sâhaları hâkimiyet altında bulunduran bir devlettir. *Kutadgu Bilig*'in yazıldığı tarih, Karahanlı devletinin 180. yılına tekabül eder. Bu, Karahanlıların gelişme gösterip kudretinin zirvesine ulaştığı (iç mücadeleler yaygın bir duruma gelmiş olmasına rağmen) , fen, eğitim ve kültür bakımından Orta Asya çapında hızlı bir adımla ilerlemekte ve çeşitli sâhalarda pek çok bilim adamlarının yetişmekte olduğu bir devirdir. Çok yazık ki, Karahanlılar döneminin fikir ve sanat hayatını tanıtan *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lûgat -it - Türk'ten* daha büyük eserler ele geçmemiştir. Orta Asya tarihini dikkatle gözden geçiren ve derinden araştıran Barthold da Karahanlılar döneminde yazılan eserlerden yalnız Meçdü'd-din Muḥammed b. Aḍnan'ın *Türkistan ve Hitay Tarihi* adlı eseri ile Muḥammed b. Ali'nin *Ağrazu's-siyase fi İlmî'r-riyase* ("Hâkimiyetin Siyâsî Maksatları") adındaki eserini gösterebilmiştir.

Orta Asya'da üç yarım asır hüküm süren bu sülaleden ilk önce İslâmiyeti kabul eden hükümdar Abdülkerim Sutuk Bugra Kara Han'dır. Bu şahıs Sâmânîlerin hanedan üyelerinden olan şahzade Nasir'in etkisi altında kalarak 12 yaşında İslâmı kabul etmiş ve 25 yaşında Karahanlıların tahtına geçmiştir. H.344 tarihinde (M.960) ölmüş ve Artuş'ta toprağa verilmiştir. O zaman, Karahanlıların iki başkenti olmuştur. Biri Kâşgar, diğeri ise Balasagun'dur. H.462 (M.1069-1070) yıllarında Karahanlılara hükümdarlık eden ve Kâşgar tahtında oturan Ḥâkan Tavğaç Uluğ Buğra Kara Han Ebu Ali Ḥaşan b. Arslan Han'a armağan edilen *Kutadgu Bilig* adlı eser, aynı içtimaî muhitin mahsulüdür. Bundan ötürü *Kutadgu Bilig* araştırmaları için her şeyden önce Karahanlılar sülalesinin hayatı, dinî inaçları, ilmî faaliyetleri ve bunların toplum ile olan ilişkisini iyece öğrenmek ve anlamak lâzımdır. Bunu yapmadan *Kutadgu Bilig*'in mâhiyetini açıklığa kavuşturmak güçtür.

9. Kutadgu Bilig'i Müellif Hangi Alfabe ile Yazmıştır?

Bu husûs, *Kutadgu Bilig* araştırmalarında şimdiye kadar çözülmemiş olan meselelerden biridir (Bu sâhada çözümü beklenen üç mesele vardır: 1. Vezin meselesi 2. Eser hangi alfabe ile yazılmıştır? 3. Mukaddimeler kim tarafından yazılmıştır?).

Bu husûsta Reşid Rahmeti Arat şöyle mütalaada bulunmuştur: "Bu devirde Kâşgar ve civarının İslâm muhiti ile olan sıkı bağılılığı ve İslâm edebiyatının daha evvelce de buralarda kendine bir zemin hazırlamış olması göz önüne alınınca, Türklerin o devirde, millî alfabeleri olan Uygur alfabesi yanında, Arap alfabesini de yadırgamadıkları kabul edilebilir. *Kutadgu Bilig*'in ithaf edildiği hükümdarın devrine âit Yârkend'de tanzim edilmiş mahkeme kararları arasında Uygur harfleri ile yazılanlar ile birlikte Arap harfleri ile de Türkçe vesikalar bulunduğu gibi Arap harfleri ile Arapça vesikalar da vardır. Bu vesikaların bâzılarında şâhitlerin imzaları Uygur harfleri iledir. Yusuf'a gelince, yukarıda da işâret edildiği gibi şâirin bu alfabelerden ikisini de aynı kolaylıkla kullanacak bir durumda olduğu şüphesizdir. Yalnız Maḥmud Kaşğari'nin Uygur alfabesi hakkında verdiği mâlumat bu muhitte, bilhassa resmî muâmelede, hâangi alfabenin esas olarak kullanıldığı meselesi de kat'î bir hüküm verdirebilecek mâhiyettir. Maḥmud'un ifâdesinden Türk yazısı olarak adlandırılan Uygur alfabesinin o muhitte artık Türkler arasında eskiden kullanılmış olan diğer alfabeler yerine, tek bir yazı olarak kullanılmakta olduğu anlaşılıyor.

Kâşgar'dan yukarı Çin'e kadar, bütün Türk ülkelerinde hükümdar ve beylerin yarlıg ve mektuplarının Uygur alfabesi ile yazıldığına bakılırsa idarede bu alfabenin hâkim olduğu anlaşılır. Uygur alfabesi ile yan-yana kullanıldığını yukarıda gördüğümüz Arap alfabesinin hangi tarihten itibaren hâkim vaziyete geçtiğini şimdilik bilmiyoruz. Uygur alfabesi ise Orta Asya, Altın-Ordu ve İran sâhalarındaki Türk devletlerinde 17. asra kadar ve bâzi hallerde Fâtih Sultan Mehmed devrinde İstanbul'da bile kullanılmakta devam ettiği görülüyor. Bu hâle göre *Kutadgu Bilig*'in hükümdara takdim edilen asıl nüshasının Uygur harfleri ile yazılmış olduğunu kabul etmek şimdilik daha doğru olur.⁹

Kimi bilginler Arat'ın bu fikrini benimsememektedirler. Bu cümleden S. İ. Malov, "Müellif evvelce eserini Arap harfleri ile yazmıştır." der. O, Kahire ve Nemengân nüshalarında o zamanın yadigârı olan *Divanü Lûgat-it- Türk*'üne benzer fonetik ve morfolojik özelliklerin bulunduğunu, aynı devre ait diğer eserlerin Arap alfabesi ile yazılmış olduğunu ve Arap alfabesinin yaygın duruma geldiğini, Uygur harfleri ile istinsah edilen Herat nüshası'nın da 15. asırda Arap alfabesi ile istinsah edilen bir nüshadan kopya edilmiş olduğunu göz önüne alarak Arap alfabesi ile istinsah edilen nüshalarının daha eski bir devre ait olduğunu gösterdikten sonra "müellif eserini Arap alfabesi ile yazmış olabilir"¹⁰ demektedir.

Bundan başka, *Kutadgu Bilig*'de şöyle bir beyit vardır:

1953 Beg atı bilig ile bağığ turur,

Bilig lamı ketse¹¹ beg atı alır.

(Bey adı *bilig* ile ilgilidir, *bilig*'in lâmı giderse *beg* adı kalır.)

Aynı beyitte şâirin gösterdiği söz oyunu yalnız Arap alfabesine özgüdür. Şâir burada, beg atı bilig ile birdir, *bilig*'den "lam" kaldırılırsa *beg* olacaktır, *beg*'e "lam"ı eklerse *bilig* olur, yani beg olmak için bilgi olması lâzımdır, bilgi olmasa beg olamaz, demektedir. Yalnız Arap alfabesi ile söylenebilecek bu söz oyununun şâirin kalemi ile eserde görülmesi, *Kutadgu Bilig*'in ilk önce Arap alfabesi ile yazılmış olduğunu benimseyen görüşü desteklemektedir¹². Ben de aynı görüşü benimsemekle birlikte onu destekleyerek şu fikri ortaya atmak istiyorum.

Eserin Arap alfabesi ile yazılmış olmasını İslâmiyetin Müslüman olmayan illerin an'ane, edebiyat ve kültürel özelliklerine takındığı esas tavrileri göz önüne alarak mütaala etmek lâzımdır. Çünkü İslâmiyet, kendi zuhûrundan daha önceki insanlığın yarattığı her şeyi reddediyor. İslâmiyet'in Müslüman olanlardan ilk olarak beklediği şey, düşünce açısından İslâm'a tam olarak uyum göstermektir. Bu yüzden, İslâmiyet, yayıldığı her yerde önce düşünce hayatının temeli olan eğitim ve kültürü değiştirmek için çaba göstermiştir. Durum böyle iken Müslüman bir şâir, dindar bir hükümdara eserini nasıl Müslüman olmayan bir devirde kullanılmakta olan bir alfabe ile yazıp armağan edebilir? Böyle bir alfabe ile yazılan bir eser hükümdarı memnun edebilir mi? Şâirin, eserini İslâmiyet ilkelerine ters düşen ve gayr-ı müslimlerin kullandığı bir alfabe ile yazarak armağan etmesi o zamanın vaziyetine uygun gelmez. Eğer, "Müellif Arap alfabesini bilmiyor" zannedilirse, bu ayrı husûs sayılır. Oysaki, eser sahibi her iki alfabeyle çok yakından vâkıf olmuştur. Demek ki, *Kutadgu Bilig* ilk önce her halde Arap alfabesi ile yazılmış olabilir.

10. Müellifin Düşüncesi

⁹ R. R. Arat, *age*, I Metin, XXXII.

¹⁰ S. İ. Malov, *age*, s. 225.

¹¹ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "kitse" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I, Metin*, s. 213.

¹² A. Bombacı, "Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Melanges Fuad Köprülü)*, İstanbul, 1953, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, s. 67-68.

Bu mevzu, *Kutadgu Bilig*'i araştırmak ve anlamak bakımından büyük önem taşıyan bir konudur. Çünkü tefekkür sâhası ile tanışmadan yazarın düşünce mahsulü olan eserini değerlendirmek güçtür. Biz, eser müellifinin tefekkür sâhasını anlamamız için ipucunu yine onun eserinden bulabiliriz.

Esere göre müellif, gerçek insansever, insanlığın saâdetini amaç eden bir düşünürdür. O, “İyilik yapmak, tüm hayırlığın temelidir.”, “Bilgi, insanı saâdete kavuşturan şeydir.”, “Memleket adâletle mamur olur.” zannediyor. “Adâletin temeli doğru kanun yapmaktır.” fikrini ortaya atan şâir, “İyiye iyi, kötüye kötü ol.” demektedir. O, “insanın yetkinliği onun bilgeliğinde” olduğuna kanaat getirmiştir. Dolayısıyla, cahilliğe çok nefret duymuştur ve tüm saygısını akla ayırmıştır. İnsanların kötü huylara alışmasını önleyen şâir, insanların iyiliği, “Bu dünyada insanların onlar hakkında verdikleri hükümdür” şeklinde tarif etmiştir. O, insanların ebedî bir hayata ancak iyi ad bırakmakla kavuşacaklarını anlamış oluyor. Bilhassa bunu derinden hisseden şâir, kendisi için de özlüksüz bir anıt dikmek, yani *Kutadgu Bilig*'i son nesillere bırakmayı düşünmüştür. Vefasız dünyaya aldanmamak gerektiğini kavramıştır. Şahları dil hançeri ile kınamıştır. Herkesin eşit derecede şefkat kanatı altına alınmasını öneren şâir, insanlara ebedî saâdet yolunu göstermiştir. O, “İnsanların iyisi başkalarına faydalı olanıdır.” diyor. Bütün bunlar şâirin fikir mahsulü olduğu için elbette düşüncesi de onu takip edecektir. Aşağıda göreceğimiz olanlar onun bu husûsta yazdıklarının bir kısmıdır:

10.1. İyilik Hakkında

228 Kişi mengü bolmaz bu mengü atı,

Anın mengü kaldı bu eğü atı.

(İnsan ebedî değildir, ebedî olanı – onun adıdır; iyi kimselerin adı bunun için ebedî kalmıştır.)

923 Ay eğü sangar kim toğar ay manga,

Berü kelgil emdi men aç men sanga.

(Ey iyi, bana söyle, sana kim doyar; ben ise tamamen açım, şimdi bana gel.)

925 İsizlik bile erse beglik manga,

Kerekmez bu beglik çoğur men sanga.

(Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse, istemem; o beylik senin olsun.)

226 Apang iki ajun ıolur erse sen,

Otı eğgölük ol ıılur erse sen.

(Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan, bunun çâresi –iyilik yapmaktır.)

227 ıalı eğü bolmaı tilese özüng,

Yorı eğgölük ııl kesildi sözüng.

(Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hâcet.)

922 Kim eğgüg yirer erse isiz bolup,

Tiler men ay eğü sini men ıolup.

(Ey iyi, kötü seni istediği kadar hâkir görsün, ben seni isteyerek ararım.)

924 Neçe satıağ erse bu eğü ıııı,

Tapı men bolayın bu eğü işi.

(İyi insan ne kadar düşkün olursa – olsun, râziyim, yeter ki ben bir iyinin arkadaşı olayım.)

10.2. Bilgi Hakkında

260 Negü bar ajunda biligde kösüş,
Biligsiz tise erke körksüz söküş.

(Dünyada bilgiden aziz ne var; bilgisiz olduğunun söylenmesi, insan için ağır bir hakarettir.)

313 Bilig baylık ol bir çığay bolğusuz,
Tegip oğrı tevlig anı alğusuz.

(Bilgi hiç bir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının ona eli erişemez ve alamaz.)

157 Biligsiz kişi barça iglig bolur,
İgig emlemese kişi terk ölür.

(Biligsiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedâvî edilemezse, insan çabuk ölür.)

302 Yağız yer¹³ öze yangluğ oğlı elig,
Kötürdi kamuğka yetürdi bilig.

(İnsanoğlu kara yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisi ile nüfûz etti.)

314 Kişen ol kişike bilig hem ukuš,
Kişenlig yarağsızka barmaz öküş.

(Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; köstekli olan, yakışsız şeylere pek gitmez.)

10.3. Doğru Kanun Hakkında:

3463 Bu kök tircüki ol könilik törü
Törü artasa kök turumaz örü.

(Adâlete istinâd eden kanun – bu göğün direğidir, kanun bozulursa, gök yerinde duramaz.)

3464 Törülüg bu begler yoğ erse tirig,
Bayat buzğay erdi yeti¹⁴ kat yirig.

(Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı, Tanrı yedi kat yerin nizâmını bozmuş olurdu.)

10.4. İyiye İyi, Kötüye Kötü Olmak Hakkında

4310 Sini siz tiseler anı siz tigil,
Tağı anda yigrek yanut sözlegil.

(Sana “siz” diyenlere sen de “siz” tabirini kullan; mukabelede dâima karşındakinden daha nâzik davran.)

4311 Kaya yangkūsındın qodı bolmağıl,
Sini sen tiseler anı senlegil.

¹³ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "yağız yir" şeklinde verilmiştir. Ziyaî burada değişiklik yapmıştır. bk. *KB, I Metin*, s.45.

¹⁴ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "yiti" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 348.

(Kaya yankısından daha aşağı kalma; sana "sen" diyenlere sen de senle.)

208 Kamuğ edgölükler bilig asğı ol,
Bilig birle buldı meşşel kökke yol.

(Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgi ile göğe dahi yol bulunur.)

10.5. Cahil Hakkında

318 Biligsizke bilgi kılınçı yağı,
Aydın bolmasa tap bu iki çoğı

(Biligsiz adamın düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır; Başka düşman olmasa bile, bu ikisinin gâilesi kâfidir.

320 Ukušluğ kişike eşi¹⁵ tap ukuš,
Biligsiz kişike atı tap söküş.

(Akıllı insan için akıl kâfi bir eştir; bilgisiz insan için hakaret tam bir addır.)

10.6. Akıl Hakkında

288 Ukuš ol yula teg karangku tüni,
Bilig ol yaruqluk yaruttı sini.

(Akıl karanlık gecede bir meşale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.)

297 Ukuška turur bu ağırlık itig,
Ukušsuz kişi bir avuçça titig.¹⁶

(Bütün bu hürmet ve itibâr akıl içindir; akılsız adam bir avuç balçık gibidir.)

2455 Ukušsuz kişi ol yemişsiz yığaç,
Yemişsiz yığaçıg negü kılsun aç.

(Akılsız adam meyvasız ağaç gibidir; aç kimse meyvasız ağacı ne yapsın.)

10.7. Dil hakkında

167 Sözüngni küdeşgil başing barماسun,
Tilingni küdeşgil tişing sınماسun.

(Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dışın kırılmasın.)

169 Esenlik tilese sening bu özüng,
Tilingde çıkarma yarağısız sözüng.

(Sen kendi selâmetini istiyorsan, ağzından yakışksız bir söz çıkarma.)

170 Bilip sözlese söz biligke sanur,
Biligsiz sözi öz başını yiyür.

(Söz, bilerek söylenirse, bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer.)

10.8. Kibirleşmemek Hakkında

1535 İki künlük erter ajunuğ bolup,

¹⁵ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "iş" şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 47.

¹⁶ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "tetig" şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 45.

Nelük kerdi kögsin aya teg bolup.

(İki günlük bu geçici dünyayı bulunca, niçin kaya gibi göğüs kabartırlar.)

2119 Küvezlik bile kökke ağmaz kişi,
alı oğı bolsa buzulmaz işi.

(Gur r ile insan göge yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz.)

10.9. Şâir Hakkında

4393 ılıçta yitigrek bularnıng tili,
Yana ılda yinçke bu atır yolu.

(Bunların dili kılıçtan daha keskindir ve kalplerinin yolu ise kıldan incedir.)

4395 Tengizke kir r körse k ngl n t kel,
G her yinçü yaut ıkarur meŐel.

(İyice dikkat edersen, onlar denize dalarak, g her, inci ve y kut ıkaran insanlara benzer.)

10.10. Dünyanın Vefasızlığı Hakkında

4700 Negü aŐđı ağır ölür erse  z,
Sanga tegg s  yoğ meğer iki b z.

(Sonunda ölecek olduktan sonra, bunun faydası ne; bütün bunlardan elinde kalacak olan iki bez parçasıdır.)

5176 Ay ilig bu arŐı bu ordu orun,
Sanga tegmiŐi bir t Ő n ol k r n.

(Ey hükümdar, bu köŐk, bu saray, bu taht senin için, dikkat et, ancak bir durak yeridir.)

5177 Seningde ozakı t Ő p keçtiler,
Yirikmedi t Őte uğu k çtiler.

(Senden evvelkiler oraya uğrayıp, geçtiler; menzilde yerleŐmediler ve öncekileri t kip ederek, göçtüler.)

5183 Muni sen ayur sen mening tip mening,
Neg ke ayur sen negü teg sening.

(Bunu sen "benimdir, benim!" diye söylersin; niçin böyle dersin, bu nasıl senin olur?)

5184 Seningde basakı sanga ık tiy r
Anunđı k der uŐ mening tir mening.

(Senden sonrakiler sana "ık" der; onlar da oraya girmeğe hazırlanıp, "benimdir, benim!" diye beklerler.)

10.11. Şahları Dil Hançeri ile Kınamak Hakkında

3745 Sanga berdi¹⁷ dünya esirkemedi,
Manga birmegeym  birigli idi.

(O sanga, hiç esirgemedi, dünya n metlerini verdi; veren rabbim bana da vermez mi.)

¹⁷ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "birdi" Şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 377.

3748 Sanga ya sening ƙapƙinga men barıp,
Negüni tileyin tiriglik ıdıp.

(Sana ya senin kapına gidip hayatımı vakfetmeme mukabil ben senden ne bekleyebilirim.)

3749 İkiğü bayat ƙullarımız biz ök,
Bu ƙulluƙ içinde ƙurumuz tüz ök.

(Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk husûsunda ikimiz de aynı mertebedeyiz.)

3750 Bu ƙul ƙulƙa ƙulluƙ yarağsız bolur,
Tapuğcıƙa tapsa uçuzluƙ bulur.

(Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz; hizmetkâra hizmet eden kimsenin kıymeti kalmaz.)

10.12. İnsanın İyisi Başkalara Faydalı Olanıdır Hususunda

3930 Berü kel tusulğıl ƙişike yara,
Tusulmaz ölüğ ol tirigler ara.

(Buraya gel, insanlara faydalı ol; faydasız kimseler diriler arasında bir ölüdür.)

3931 Öz asğın tilegli ƙişimü bolur,
Ƙişi ol bolur kör il asğın ƙolur.

(Kendi menfaatını güden insan mı olur; insan olan halk menfaatini güder.)

2573 Asiğ ƙılsa azğan anıng men ƙuli,
Çiçek yaslığ erse biçer men ulı.

(Yaban çiçeği faydalı ise ben onun kuluyum; eger özenilerek yetiştirilmiş çiçek zararlı ise, onun kökünü keserim.)

2575 Asığsız tusulmaz ƙadaş erse ƙođ,
Tusulur adaş tut asığ birle toğ.

(Faydasız ve değersiz ise, kardeş olsa bile onu bırak; istifâde edilebileceğin insanı arkadaş edin ve onun bol hayrını gör.)

2574 Bağırsız tusulmaz oğulda körü,
Bağırsağ tapuğcı tutusı örü.

(Candan bağı hizmetkârın kıymeti merhametsiz ve hayırsız evlâttan daha yüksektir.)

4509 Süre ığma boşlağ oğuluğ yava,
Yava bolğa boşlağ yügürgey ive.

(Oğulu başı-boş dolaşmağa bırakma; başı boş kalırsa her tarafa gider ve yazık olur.)

10.13. Vefâ Hakkında

2197 Uruğluğ ƙişiler ƙılınçı silig,
Vefa birle ƙalkƙa yağıglı elig.

(Soylu insanların hareketi zarif olur; onlar ellerini halkın üzerine vefâ ile uzatırlar.)

2198 Arığsız ƙılınçı vefasız çefa,

Neçe me yitürse şeker hem yilig.

(Ne kadar şeker ve ilik ile beslenen dahi temiz olmayanın hareketi vefâsız ve cefâlı olur.)

11. Kutadgu Bilig Nasıl Bir Eserdir?

Eğer, *Kutadgu Bilig*'in türünü nazım, şeklini mesnevî ve içeriğini didaktik bir destan demekle iş bitmiş olabilirse, bu sorunun cevabı çok kolay olurdu. Maalesef, mesele böyle değildir. Çünkü "*Kutadgu Bilig*, ne vak'aları nakleden bir tarih ne mıntaka ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya ne din âlimlerinin içtihadlarını toplayan bir te'lif ne hâkimlerin fikirlerine istinad eden bir felsefe ve ne de şeyhlerin vecîzelerine dayanan bir nasihat kitabıdır¹⁸".

O, bir bakışta bedî edebiyatın tipik bir örneği ve çok kaliteli bir edebî eserdir, fakat epope değildir. Eserde güçlü bir lirizm ruhu vardır fakat has lirik bir destan değildir. Eserde piyes unsurları mevcuttur, fakat bir piyes değildir. Ayrıca, tam anlamıyla didaktik bir destan da değildir. Çünkü, söz konusu eserde şöyle içerikler, gerçek hayata götüren öneriler, keskin tavsiyeler, felsefî düşünceler mevcuttur ki bu mevcudiyet ona, "didaktik" tabirini bizim kullandığımız anlamda yüklemek imkânını vermiyor. Anlaşıyor ki, günümüzde bizim muhitimizde "didaktik" tabiri saf nasihat ve öğüt mahiyetindeki *Şah Meşref*, *Kul Hoca Ahmet*, *Zelilî Divanı* gibi eserlerin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Eğer "didaktik" tabiri eğitim itibarıyla söz konusu eser için uygulanırsa o, biraz mümkün olabilir. Çünkü, eserde diğer birçok unsurlar ile birlikte eğitimsel unsurlar da bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de yaşama gücüyle dolu bir sıra direktifler, yüksek gayeler vardır ki, o nasihat ve öğüt derecesinden geçmiştir. Örneğin, eserde ileri sürülen adâlet ve askerlik ile ilgili düşüncelere bir göz atalım:

765 İlig bir kün oldurup özi yalnguzun,

Evin kıldı halı irikti özün.

(Bir gün hükümdarın çok canı sıkıldı; halvet emri verip yalnız başına kaldı.)

766 Okıdı kör ay toldıka kıldı yol,

Bu ay toldı kirdi kavuşturdı kol.

(Ay-Toldı'yı huzûruna çağırttı; Ay-toldı girdi ve ellerini kavuşturdu.)

767 İlig ötrü turdi adağın örü,

İlig sözlemedi bir ança turu.

(Hükümdarın karşısında ayakta durdu; hükümdar ona bir müddet hiçbir şey söylemedi.)

768 Bakıp kördi ilig közin imledi.

İşaret bile kelgin oldur tidi.

(Sonra başını kaldırıp, ona baktı ve gözü ile -- gel, otur! – diye işaret etti.)

769 Bu ay-toldı oldurdı aqru amul,

Közin yerke¹⁹ tikti yaruttı köngül.

(Ay-Toldı gözlerini yere dikmiş ve içi müsterih bir hâlde yavaşça ve sükûnetle oturdu.)

770 İligke baqa kördi yaşru közin,

Kaşı közi tügmiş açtımış yüzün.

¹⁸ R. R. Arat, *age*, I, Metin, XXVI.

¹⁹ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "yirke" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I, Metin*, s. 94.

(Göz ucu ile gizlice hükümdara baktı; o kaşını çatmış ve buruşturmuş idi.)

771 Kümüş kürsü urmuş öze oldurur,
Bu kürsü adağı üç adrı turur.

(Bir gümüş taht üzerine oturmuştur; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı.)

772 Beğük bir biçekig eligde tutar,
Solındın urağun ongındın şeker.

(Elinde büyük bir bıçak tutuyor; solunda bir acı –ot ve sağında şeker bulunuyordu.)

773 Anı kördi erse bu ay toldı cın,
Katiğ korktı özke koğı aldı tın.

(Bunu görünce Ay-Toldı, gerçekten, çok korktu ve nefesi kesildi.)

774 Bir ança turup baş kötürdi ilig,
Bu ay toldıka aydı tepret tilig,

(Bir müddet durduktan sonra hükümdar başını kaldırdı ve Ay-Toldı'ya dedi:

775 Nelük sözlemez sen ağın teg bolup,
Mini munda yalnguz bu yanglıg bulup.

(Beni burada tek başıma ve bu hâlde görünce neye dilsiz gibi susuyorsun.)

776 Bu ay toldı aydı ay ilig kutı,
Mening sözlegüke özüm yok şatı.

(Ay-Toldı cevap verdi : -- Ey devletli hükümdar, benim konuşmağa cesâretim yok.)

777 Ağınsıg körür men bu kün kılķ itig,
Angar eymenür men ay bilge titig.²⁰

(Bugün sende başka bir hâl görüyorum, onun için çekiniyorum, ey zeki âlim insan.)

785 İlig aydı keldür manga ay sözüg,
Negüni tangırkadı emdi özüng.

(Hükümdar dedi : -- Bana söyle, bakayım, şimdi nereye hayret ettin.)

786 Bu ay toldı aydı tangım bu mening,
Kümüş kürsi ornung ne ol bu sening.

(Ay-Todı dedi: -- Ben şuna hayret ediyorum; bu senin oturduğun gümüş taht ne oluyor.)

787 Bu olduruğ ne kürsi yiri ol sanga,
Bu maņı uķayın ayu bir manga.

(Bu oturduğun ne biçim bir tahttır; bunun mânasını anlayayım, bana söyle.)

788 İkinçi eligde ne ol bu biçek,
Munı ma özüm yetrü bilgü kerek.

(İkincisi – elindeki bu bıçak nedir; benim bunu da iyice bilmem lâzım.)

²⁰ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "tetig" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 95.

789 Üçünçi ongungdın negü ol şeker,
Solungdın urağun ne ol bu sangar.

(Üçüncüsü – niçin sağında şeker var, solundaki bu acı – ot nedir.)

790 Bağa kördüm erse özüng övkelig,
Munı kördüm erse yitürdüm bilig.

(Sana bakınca öfkeli olduğunu gördüm; bunları görünce de, ne diyeceğimi şaşırdım.)

799 Bu kün me mening bu özüm kılklarım,
Sanga körkitür barça erdemlerin.

(Bu gün de ben kendi tabiatimi ve bütün meziyetlerimi sana gösteriyorum.)

800 Munu men me körgil könilik törü,
Törü kılkları bu bağa tur körü.

(İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum, kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et.)

801 Bu kürsi özele öz oldurdukı,
Ağağı üç ol kör ay könglüm tokı.

(Bak, bu üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü duyuran.)

802 Kamuğ üç ağağlığ emitmez bolur,
Üçegü turur tüz kamıtımaz bolur.

(Üç ayak üzerinde olan hiç bir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça taht sallanmaz.)

808 Mening kılkıım ol kör emitmez köni,
Köni egri bolsa könilik küni.

(Bak, benim tabiatim de yatmaz, doğrudur; eğer doğru eğrilirse, kıyâmet kopar.)

809 Könilik özele keser men işig,
Ağırmaz men begsig ya kulsığ kişig.

(Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları beg veya kul olarak, ayırmam.)

810 Bu böğde bıçek kim eligde turur,
Bıçıklı kesigli turur ay unur.

(Ey becerikli insan, elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir âlamettir.)

811 Bıçek teg bıçar men keser men işig,
Uzatmaz men dağı kılığlı kişig.

(Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam.)

812 Şeker ol kişi bir angar küç tegip,
Törü bulsa mindin kapuğka kelip.

(Şekere gelince, o zulüme uğrayarak benim kapıma gelen ve adâleti bende bulan insan içindir.)

813 Şeker teg süciyü barır ol kişi,

Sevinçiglig bolur anda yazlur qaşı.

(O insan benden şeker gibi tatlı-tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler.)

814 Urağun yime ol kişiler içer,
Özi küçkey erse könidin kaçar.

(Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içer.)

816 Bu qaşım tügüki bu korksüzlüküm,
Küçemçi kelirke bu yüzüzlüküm.

(Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatklığı ve bu asık suratım bana gelen zâlimler içindir.)

817 Kerek oğlum erse yakın ya yağuk,
Kerek barkın erse keçigli konuk.

(İster oğlum, ister yakınım veya hısımmım olsun; ister yolcu, geçici, ister misâfir olsun.)

818 Törüde ikigü manga bir sanı,
Keserde adın bulmağay ol mini.

(Kanun karşısında benim için hepsi birdir; hüküm verirken hiç biri beni farklı bulmaz.)

2309 Kerek sü başinga bu bir kaç kılık,
Yağıka yüz ursa bu tüzse yorık.

(Düşmana karşı sefere çıkmak ve ordunun hareketini idâre edebilmek için, kumandanın şu birkaç vasfa sâhip olması gerekir.)

2311 Tonguz teg titimlig böri teg küçi,
Adığlayu azğır kıtuz teg öçi.

(O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.)

2312 Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg,
Titir buğrası teg kör öç sürse keg.

(Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi, hîlekar olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir.)

2313 Sağızganda sakraq kerek tutsa öz,
Kaya kıuzgunı teg yıraq tutsa köz.

(Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü, kaya kuzgunu gibi, uzaklara çevirmelidir.)

2314 Ulug tutsa hemyet kör arslanlayu,
Üki teg usuz bolsa tünle sayu.

(Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmelidir.)

2333 Öküş sü çerig erse başsız bolur,
Bu başsız çerig sü yüreksiz bolur.

(Kalabalık asker ve ordu başsız olur; bu başsız asker ve ordu cesâretsiz olur.)

2334 Sınamış yağıcı kişi tenglemiş,
On iki ming er sü öküş sü temiş.

(Tecrübeli harp adamı kıyas etmiş ve on iki binlik ordunun büyük bir kuvvet olduğunu söylemiştir.)

2342 Adırğu ödürgü yezek tutğakı,
Yıraq tutğu saklap közi kılğakı.

(Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; ihtiyatlı olmalı, göz ve kulağını uzaklara çevirmelidir.)

2348 Usal bolmasa bolsa artuğ oduğ,
Usal bolsa tegrür basımçı yoğuğ.

(Kumandan ihmâlkâr olmamalı ve çok uyanık bulunmalıdır; o ihmâlkâr olursa, düşmanın baskınından zarar görür.)

2349 Yağıka yağusa yezekin alu,
Tüşürse toyuğ körse ot suv talu.

(Öncü kuvveti ile düşmanın yakınlarına sokulmalı; otuna ve suyuna iyice dikkat ederek, karargâh kurmalıdır.)

2355 Yağı sançguğa tutğu iki tolum,
Bu iki tolumdın yağı yir ölüm.

(Düşmanı vurmak için, şu iki silâh kullanılmalıdır; bu iki silâh düşmana ölüm getirir.)

2356 Eng aşnu yağıka kerek hîle al,
Bu hîle bile kıl yağı mengzi al.

(Her şeyden önce düşmana karşı hîle ve hud'aya başvurulmalıdır; bu hîle ağına düştüğü için, utancından düşman yüzünü kızartsın.)

2357 İkinci bu saklığ oduğluk turur,
Kâyusu sak erse ol üsteng bolur.

(İkincisi -- ihtiyatlılık ve uyanıklıktır; harpte kim ihtiyatlı davranırsa o gâlip gelir.)

2376 Eng aşnu yıraqtın tegişgü oğun,
Yağusa süngün teggü birse boyun.

(İlk önce uzaktan okla vuruşmalı; yaklaşınca ve yüz-yüze gelince de süngü ile hücum etmelidir.)

2377 Kâtılsa kılıç baldu birle tegiş,
Tişin tırnakın teg yağa tut iliş.

(Saflar karışınca kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış.)

2380 Kelin kız sevinçi küden tünleri,
Kür alp er küvençi çerig künleri.

(Gelin kızların sevinçli anları zifâf geceleridir, cesûr ve kahraman erkeğin iftihar edeceği zamanlar da harp günleridir.)

2381 Küvez alp sekirtip çerig sürse bat,
Laçın kuş kôvar teg töker kanları.

(Mağrur kahraman seyirterek, sür'atla ordusunu sürer, şâhinin kuşlara saldırması gibi, hücûm eder ve kanlar döker.)

Bahsi geçen beyitlerde, şâirin adâlet ve askerliği gerçek bir biçimde tarif etmesi, bu eserin yalnız bir nasihat ve öğüt dizisi değil, aynı zamanda felsefî düşünce, gerçek hayat, canlı karakter, hakikî plan üstüne kurulan en nazik ve karışık bir örgüye sâhip olduğunu göstermektedir. *Kutadgu Bilig*, sayısız, rengârenk, değerli incilerle dolu bir hazinedir ki aynı hazineyi seyreden herhangi bir kişi ancak kendisi beğendiği incilerle çantasını doldurup ortaya dökmektedir. Bunların hepsi saygı değerdir. Bu da eserin değerli husûsiyetlerindedir. Kısacası, *Kutadgu Bilig*, bünyesinde pek çok şeyleri barındıran ve insanı zahîrî ve manevî olgunluğa kavuşturmayı amaç edinen bir kamustur.

12. Yusuf Has Hâcib'in Bu Eseri Yazmasına İtici Olan Şey Nedir?

Eserin yazılması için herhangi bir hükümdarın veya bir şahsın emir verdiği bilinmediği gibi, bir dostunun da ilham verdiği belli değildir. Böyle iken bu büyük düşünürün kendisi de söylediği gibi, misk gibi kara başına kâfur örten ve kırmızı ve tam erguvan gibi yüzüne safran tohumu eken, kayın gibi düz vücudunu yay gibi eğri kılan bu eserin yazılışına, yani yazarın bu kadar zor görevi üstlenmesine ne sebep olmuştur?

Onu böyle söylemeye sürükleyen bir şey var ki bu, şâirin o devri hiç beğenmemesidir. Fakat şâir bunu açık olarak söylememiştir veya söyleyemiyor. Döneminin siyasî ve toplumsal durumunu hiç beğenmeyen bu şâir, herkesin iyilik yolunu tutmasını istiyor. O, erdemli ve bilgili halk kitlesinin oluşmasını; âdil bir hâkimiyet, barış içinde geçinen marifetli bir topluluk ve kuzu ile kurt bir arktan su içen barışçı bir toplumsal hayat düzeninin kurulmasını; cahilleri ortadan kaybolan, bilginleri çoğalan ve pek çok iyiliğin uygulanmakta olduğu bir devrin oluşmasını öngörmektedir.

Kitabın yazıldığı tarih, Karahanlılar döneminin 180. yılına takabûl eder. Bu, Karahanlıların gelişme ve fen-bilim sâhasında zirvesine ulaştığı bir çağdır. Diğer bir taraftan bu çağ, Yusuf ve Kaşgarlı gibi büyük kimseleri yetiştirmesine rağmen iç taraftan düşkünleşerek parçalanmaya yönelen, öldürme, taht kavgaları, mücadelelerin çoğaldığı ve devletin mukadderatının tehlikeli bir duruma düştüğü bir dönemdir. Bu tehlikeli sonucu önceden hisseden filozof şâir, açık ifâdeler ile kendi fikrini ortaya atmak imkânını bulamadığı için bir ideal devlet ve hâkimiyet şeklini tasarlamıştır. Şâirin bu eseri yazmasına sebep olan iç etkenler ve itici olan âmilleri aşağıdaki kasîde açıkça göstermektedir:

6565 Turayı burayı ajunuğ kezeyi,

Vefalığ kim erki ajunda tileyi

(Kalkayım, gideyim, dünyayı gezeyim; dünyada acabâ vefâlı kimse var mı, arayayım.)

6566 Kişi kızlığı boldı kayda tilegü,

Tilep bulğu erse tileyü köreyi.

(İnsan nâdir oldu, onu nerede aramalı; aramakla bulunacaksa bir arayıp bakayım.)

6567 Kamuğ arzu buldum kişi bulmadım men,

Kalı bulsa arzum yüzinge bakayı.

(Ben bütün arzularımı buldum, fakat bir insanı bulamadım; eğer bu arzum da yerine gelirse, onun yüzüne bir bakayım.)

6568 Vefa қаһті boldı cefa toldı dünya,

Vefa kimde erki men azrak қolayı.

(Vefâ kıtlaştı, dünya cefa ile doldu; vefâ acabâ kimde vardır, ben ondan biraz isteyeyim.)

6569 Apang bulsa men bir cefalıg aķı er,
Eginke yüdeyi közümke urayı.

(Eğer bir vefâlı, çömert insan bulursam onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim.)

6570 alı bulmasa men vefa birle yalnguķ,
Keyik tağı birle tiriglik kılayı.

(Eğer ben bir vefâlı insan bulamazsam, yabânî hayvanlar ile birlikte ömür süreyim.)

6571 Yigüm ot köki bolsu yağmur suvı tap,
Eğiz um tüneyi tağar ton keğeyi.

(Yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter; kumdan döşek yapıp, geceleyeyim, çuldan elbise giyeyim.)

6572 Ya vahşı bolup men biyabanda yügrü,
Kişide yırayı ajunda yiteyi.

(Veya vahşi olup, çöllerde koşayım; insanlardan uzaklaşarak, dünyadan silinip gideyim.)

6573 Taķı bolmaz erse ajun barça oğtum,
Ögüz teg aķayı tüpi teg toğayı.

(Daha da olmazsa, bütün dünyayı bırakarak, nehir gibi akayım, kasırğa gibi göklere yükseleyim.)

6574 İğim mungķa tegdim vefasızķa tuştum,
Vefalıg kim erki sevüg can bireyi.

(Ey rabbim, sıkıntı içindeyim, vefâsızlara rastladım; vefâlı acabâ kimdir, ona sevgili canımı feda edeyim.)

6575 Atı aldı yalnguķ kişi ılķı bardı,
Bu ılķ anķa bardı uğu men barayı.

(İnsanın ismi kaldı, insanlık kayboldı; bu insanlık nereye gitti, ben de arkasından gideyim.)

6576 Bağırsak ķişi yoķ ajunda tiledim,
Bađırsızķa könglüm negü teg ulayı.

(Aradım, dünyada candan bağlı bir insan yoktur; vefâsız kimselere nasıl gönül bağlayayım.)

6577 Kimi özke köz teg yaķın tuttum erse,
Yağı ıķtı yek teg yekig ne kılayı.

(Kimi, gözüm gibi, kendime yakın tuttumsa, o, şeytan gibi, düşman ıķtı; ben şeytani ne yapayım.)

6578 Kimi sevdim erse sevüg canķa tuttum,
Cefa keldi andın kimi met seveyi.

(Kimi sevdim ise, onu sevgili canım gibi tuttum; fakat ondan da cefâ geldi, artık kimi seveyim.)

6579 Kişi köngli bilgü tanuķ erdi til söz,

Köngül til ala boldı kimke büteyi.

(İnsanın gönlünü anlamak için, onun dili ve sözü bana şahid idi; şimdi gönül ve dil alaca oldu; kime itimat edeyim.)

6580 Bu kün munda mençe²¹ kimi eş²² kılayı,

Ya kimke büteyi kimi dost tutayı.

(Bugün burada kendime eş diyeyim, kime inanayım ve kimi dost edineyeyim.)

6581 Köngül kimke birgü mungum kimke aygu,

Mungağtım men emdi bir azrak ayayı.

(Kime gönül vermeli, derdi kime açmalı; ben şimdi gamlıyım, biraz içimi dökeyim.)

6582 Adaş qoldaşımda umınç bilmedim men,

Qadaş kılkı yat teg neğü teg açayı.

(Dost ve ahbablarımda ben sadâkat bulamadım; kardeşim bana yabancı gibi duruyor, ona gönlümü nasıl açayım?)

6583 Apang andqa erse iminlik bütünlük,

Bu and tutğuçı kim anı er atayı.

(Eğer inanç ve and ile ise, bu and tutan kim ki ona erkek diyeyim.)

6584 Tüz etmek haqı tip küdezigli barmu,

Kümüş gevhër altun bile men qalayu.

(Tuz, ekmek hakkını gözetten var mı, ben onu altın, gümüş ve gevhere garkedeyim.)

6585 Qanı qoşnı aşnı sevinç qağguqa eş²³,

Qamuğum bireyi men evdin çıqayı.

(Konu-komşu, sevinç ve keder arkadaşı nerede; ben ona her şeyimi vereyim, evimi bile ona terk edeyim.)

6586 Adaş qoldaşım tip inanç boldacı kim,

Anı beg kılıp men özüm qul bulayı.

(Arkadaş ve dost diye itimat edilecek kim var; ben onu bey yapıp, kendim ona kul olayım.)

6587 Kişi bulmadım men mungağur ma yalnguz.

Saқınqın sızar men sevinqin küleyi.

(Ben insan bulamadım, dertliyim ve yalnızım, kederden eriyorum; ben de bir sevineyim, güleyim.)

6588 Nelük artadı haqı negü öngdi qoğtı,

Qayu öğke tuştum ya qayda turayı.

(Halk neden bozuldu, niçin iyi âdetleri bıraktı; hangi zamana rastladım, nereye gideyim?)

6589 Azu tilve munduzmu boldum ya mundum,

²¹ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "minçe" şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 648.

²² Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "iş" şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 648.

²³ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "iş" şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 649.

Negü sözledim men ayu bir uqayı.

(Yahut ben deli ve budala olup, aklımı kaybettim; neden böyle sözler söyledim; anlat anlayayım.)

6590 Ya şevda küçeğip mengim artada ol,

Közümkemü körnür özüm hâb içeyi.

(Veya sevdâ çoğalarak, beynime mi tesir etti veya gözüme mi öyle görünüyor; ben bir ilâç içeyim.)

6591 Manga oqmu tuştı bu yanglığ kişiler,

Azu menmü tetrü kişi men yanayı

(Bu çeşit insanlar yalnız bana mı rastladılar yahut ben kendim mi ters bir kimseyim; bu huyumdan vazgeçeyim.)

6592 İsizim isizim qanı ol kişiler,

Vefa atı qoğtı ajunda ögeyi.

(Esef ederim, ben fenâyım; fakat dünyada vefâ adı bırakan insanlar nerede, onları medhedeyim.)

6593 Bu kün körse erdi bu öngdi törü kılk,

Olar qoğmış erse sevinçlig bolayı.

(Onların koydukları iyi âdet, kanun ve an'aneleri bugün göreyim de, ben de sevineyim.)

6594 Yoq erse ayu birsü öngdi törü kılk,

Tüzün törke keçsü otunuğ süreyi.

(Eğer böyle değilse, iyi âdet kanun, an'anleri vaz'etsinler; hâlim insanlar baş-köşeye geçsin, küstahları kovayım.)

6595 Qamuğ eğğü bardı törü öngdi iltti.

Kişi songı qaldı ne eğğü bulayı.

(Bütün iyiler gitti, kanunu ve iyi an'aneleri beraber götürdüler, burada insan artığı kaldı, iyileri nasıl bulayım.)

6596 Bu boğ sın yorığlı kişi erse barça,

Fırıştemü erdi olar ne bileyi.

(Bu insan kılığında dolaşılanların hepsi adam ise, evvelkiler melek mi idiler; ne bileyim.)

6597 Olar bardı qaldım bularnı bile men,

Negü teg yorıyı ne kılkın yarayı.

(Onlar gitti, ben bunlar ile kaldım; nasıl hareket edeyim ve onlar ile nasıl bağdaşayım.)

6598 Neçe sözlese men tükemez taqı söz,

Bu munça tap emdi sözüğ ne barayı.

(Ne kadar söylesem de söz tükenmez; şimdilik bu kadar yeter; diyeceğın var mı, ben gideyim.)

6599 Manga munda yigrek ağın bulmadım men,

Uluş qend qoğayı kişide yırayı.

(Ben kendim için burada daha iyi bir şey bulmadım; memleket ve şehirleri bırakayım, insanlardan uzaklaşayım.)

6600 Atım bilmesünler mini körmesünler,
Tilep bulmasunlar sözümni keseyi.

(Adımı bilmesinler, beni görmesinler ve arayıp da bulmasınlar sözümü keseyim.)

6601 Çadan teg tikerler çibun teg sorarlar,
Köpek teg ürerler kayusın urayı.

(Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine yetişeyim.)

6602 Ulındım men emdi otunlarğa tuştum,
Ökünç birle tün kün neçe yük yüdeyi.

(Ben artık usandım, küstahlar arasına düştüm; gece-gündüz pişmanlık içinde bütün bu yükü nasıl taşıyayım.)

6603 Çefa cevri barı manga tegmesüni,
Otun bifalardın sığardın bolayı.

(Dünyanın bütün cevri ve cefası bana gelmesin, küstah ve kaba insanlardan uzak olayım.)

6604 İlahi ruzi kıl sevüg savçı yüzün,
Yime tört eşning²⁴ yüzini köreyi.

(Ey rabbim, sevgili paygamberimizin didarını bana nasîp et; bir de onun dört arkadaşının yüzlerini göreyim.)

Bahsi geçen beyitlerde şâirin, o zamandan nasıl kederlendiği çok açık bir şekilde görülmektedir. O kalbindeki acılarını, dertlerini, istek ve umutlarını gerçekleştirmek için ideal bir devlet ve toplumun mevhum bir çehresini tasarlayarak, hükümdar ve mahiyetindekileri ve toplumu, ideal hükümdar Kün-Togdı'yı örgülü bir biçimde övmek suretiyle onlara tenkit hançeri sokmuştur. Ayrıca, "böyle bir devlet ve toplum olması gerekliydi... Fakat senin gibi insanlar bunun tersidir..." şeklindeki tenkidini, alkışa şayan bir devlet tasarımı dile getirmek yoluyla çok dâhice ve ustalıkla ortaya atmıştır ki, hükümdar ve mâhiyetindekiler yazardan incinmeye ve kendisine karşı kin beslemeyi düşünmemiş, tersine yazarı takdir etmiştir. Demek ki, büyük edibin bu eseri yazmasına itici olan başlıca sebeplerden biri şüphesiz ki budur.

13. Kaşgarlı İki Âlim Neden Tanışmıyor?

11. yüzyılın ortalarında Kaşgar, Uygur kavmi için çok yetkili iki çocuğu meydana çıkarmış ve bunları büyük bilgin olarak yetiştirip ilim sâhasına takdim etmiştir. Bunun biri, eski Uygur bedîî edebiyatının mümessili, sanat ustası, edip, erdemli âlim, ahlâk, adâlet ve bilgi hamisi, Karahanlıların ünlü devlet adamı, *Kutadgu Bilig*'in müellifi Yusuf Has Hâcib'dir. Diğeri ise, Uygur âlimi, dil uzmanı, millî dil araştırmacısı, bilimsel değeri çok yüksek olan *Divanü Lûgat-it-Türk*'ün müellifi, prens Kaşgarlı Mahmud'dur.

Bu iki bilginin hayatı genellikle Kaşgar'da geçmiştir. Yusuf Has Hâcib, aynı devlette bir erbab olarak *Kutadgu Bilig*'i Kaşgar'da yazmıştır. Kaşgarlı Mahmud, Opallı olup Karahanlıların hânedan sülalesindeki bir prenstir. Her ikisi bir memlekette aynı devirde yaşadılar ve eserlerini de aynı tarihte yazdılar. İki bilginin yaşadığı devir aynı olmakla

²⁴ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "işining" şeklinde verilmiştir. bk. KB, I Metin, s. 650.

beraber eserlerini yazdığı tarih, sadece iki yıldan altı yıla kadar olan kısa bir zaman farkını arz ediyor. Fakat bu iki büyük bilgin birbiriyle tanışmıyor veya tanışıklığını ifâde etmiyor.

Burada incelenmesi lâzım gelen bir konu vardır ki, bunlar neden birbiriyle tanışmıyor? Neden Yusuf Has Hâcib, eserini Kaşgar'da tamamlayarak, Kaşgar'da Karahanlıların tahtında oturan Hâkan Tavğaç Ulug Buğra Kara Han Ebu Ali Hâşan b. Arslan Han'a armağan ediyor? Neden prens Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat- it - Türk'ü* Bağdat'ta halife Ebü'l Kasım Abdullah Muhtedî Biemrillah'a takdim etmiştir?

Bütün bunlar iyice gözden geçirilirse, iki bilgini birbirinden ayıran ve tanışma fırsatını vermeyen şeyin o devrin siyasî hayatı olduğu anlaşılır. Aynı dönemde Karahanlılarda parçalanma, birbirini öldürüş, zehirleme, tarafgirlik, kıskançlık gibi olaylar baş göstermiştir. Ayrıca bu, birbirleriyle olan mücadelelerin de şiddetlendiği bir devirdir ve parçalanma vaziyeti vuku bulmuştur. Bu durum iki bilgini ayrı ayrı iki yola sürükleyerek herbirini ayrı bir güruha dâhil etmiş oluyor. Çok şiddetlenen siyasî mücadele, sonunda Kaşgarlı Mahmud'u Bağdat'a gitmeye mecbûr etmiştir; Yusuf ise Kaşgar'da kalmıştır. Olayların gelişme cereyanı, iki bilgini birbirini tanımayan bir duruma getirmiş oluyor. Bu, hayrete şayan bir iş değildir. Çünkü tarihte böyle olayların çok görüldüğünü iyi biliyoruz. Kısacası, bu iki bilginin birbirinden uzaklaşması aynı sebepten ileri gelmiş olabilir.

14. Kutadgu Bilig ve Şiir

Değerli incilerle dolu bu eser, edep ve ahlâk kitabı, fâzilet kamusu ve geleneksel bir hatıra olmakla birlikte bedîi edebiyatımızın en eski örneklerinden biridir. Eserin şiiriyet sâhasında tuttuğu yer çok büyüktür.

Anlaşıldığı gibi, şiirin değeri ise şuurlu olmasıdır yani kalplerin duygu tellerini titretebilmesi ve şâirin şuurlu bir kelimeler dizisi kurabilmesi lâzımdır. Bizim kullandığımız istilaha'a göre, şiir, ölçülü, uyaklı ve dizili kelimeleri ifâde etmiş olmasına rağmen onun sözlük anlamı -- duygudur. Bu yüzden, kalpleri harekete geçiren kelimeler dizisine şiir adı verilir. Şâir tabiri şöyle kelimeler dizisinin kurucusuna verilen bir ad olmakla beraber sözlük anlamı duyucu (hissedici) demektir. Şâir olan kişi şuurlu şiirleri yazabilir, şuurlu şiir yazabilen kişiye şâir derler. Şiir yazmak mümkündür fakat şuurlu bir şiir yazmak kolay değildir. Şâir olmak kolaydır fakat kalpleri heyecanlandırarak harekete geçirebilen şâir olmak çok zordur. Şöhreti dünyayı tutan şâirlerin şiirlerinin uzun zaman yaşamasının sebebi ise, aynı şâirlerin şiirlerinin şuuru üzerine kurulmuş olmasıdır.

Bahsettiğimiz gibi, büyük dedemiz Yusuf Has Hâcib, şuurlu şiir yazan şâirlerden biridir. Onun yazdığı *Kutadgu Bilig*'in bin yıldan beri elden ele geçerek muhafaza edilmesi, bu nazmî eserin insanların duygusunu kendine çeken ve bedîi üslupta kurulan şiiriyet maharetine dayanmaktadır. Müellifin *Kutadgu Bilig* adlı bu şuur denizine dalarak onun dibindeki incileri gören ve güllüğü seyrederek rengarenk çiçeklerin kokusunu alan her insan, kalbinde ihtiyarsız bir meftuniyet sezer. Yusuf'un "Büyük Bugra Han'ın Medhini Söyler" bâbında maksat beyanı için yazdığı aşağıdaki şuurlu şiirlerine bir göz atalım. Hani bize neleri hissettirebilir!...

63 Toğardın ese keldi öngdin yili,
Ajun itgüke açtı uşmağ yolu.

(Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.)

64 Yağız yir yapar toldı kafur kitip,
Bezenmek tiler dünya²⁵ körkin itip.

²⁵ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "dünya" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 24.

(Kafûr gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süslüyerek, bezenmek istiyor.)

65 İrinçig kışığı sürdi yazkı esin,
Yaruk yaz yana kurdı devlet yasın.

(Bahar rüzgârı eziyetle sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saâdet yayını kurdu.)

66 Yaşık yandı bolğay yana orninga,
Balık kudrukındın zozi burnığa.

(Güneş balık -kuyruğundan (hut), kuzu - burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.

67 Kurumış yığaçlar tonandı yaşıl,
Bezendi yipün al sarıg kök kızıl.

(Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.)

68 Yağiz yir yaşıl torçu yüzke badı,
Hitay arkışı yadı tavğaç edi.

(Kara yeryüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.)

69 Yazı tağ kır oprı tüşendi yadıp,
İtindi kolu kaşı kök al kedip.

(Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler; vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek, süslendiler.

70 Tümen tü çiçekler yazıldı küle,
Yıpar toldı kafur ajun yıd bile.

(Binlerce çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kafûr kokusu ile doldu.)

71 Şaba yili koptı qararıfıl yıdın,
Ajun barça bütrü yıpar burdı kin.

(Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk ve anber kokusu ile doldu.)

72 Kaz ördek kuğu kıl kalıklıg tudı,
Kağılayu kaynar yoğaru çoğı.

(Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk fezâyı doldurdu; bağırsarak, bir yukarı - bir aşağı, kaynaşıyorlar.)

73 Kayusu kopar kör kayusu konar,
Kayusu çapar kör kayu suv içer.

(Bak, biri kalkıyor, biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor.)

74 Kökiş turna kökte ünün yangkular,
Tizilmiş titir teg uçar yilkürer.

(Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırsıyor; dizilmiş deve katarı gibi, uçup, kanat çalışıyorlar.)

75 Ular kuş ünün tüzdi ünder işin,
Silig kız okır teg köngül birmişin.

(Keklik sesine bir âhenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiği çağırıyor.)

76 Ünin ötti keklik küler katğura,
Kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara.

(Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah.)

77 Kara çumguğ öttü sıta tumşuğın,
Üni oğlağı kız üni teg yakın.

(Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.)

78 Çiçeklikte sandvaç öter ming ünün,
Okır şuru ibri tünün hem künün.

(Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz Mezâmîr okuyor.)

79 Elik külmiz oynar çiçekler öze,
Sıgun muyğak ağnar yorır tep²⁶ keze.

(Karacalar, dişi-erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişi-erkek, sıçrayıp oynayarak koşuyorlar.)

80 Kalık kaşı tügdi közi yaş saçar,
Çiçek yazdı yüz kör küler katğurar.

(Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.)

81 Bu öðte ajuñ öz özinge bağıp,
Küvenip sevinip eðinge bağıp.

(Bu esnâda dünya kendi - kendine baktı; sevinip övünerek, hazinesini gözden geçirdi.)

82 İletü manga açtı dünya²⁷ sözün,
Ayur körmedingmü bu hağan yüzün.

(Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi : -- Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?)

83 Uğır erding erse tur aç emdi köz,
Eşitmeding erse eşit minde söz.

(Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç; işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle.)

84 Tümen yılda berü tul erdim tulas,
Bu tul tonı suçlup örüng keğtim as.

(Ben binlerce yıldan beri dul idim, benzim solmuştu; şimdi bu dul libasını çıkarıp beyaz kakımdan gelinlikler giydım.)

85 Bezendim begim boldı hağan uluğ,
Ötündüm munu kılsa canım yuluğ.

(Süslendim, çünkü ulu hakan benim eşim oldu, dileğim budur; o isterse canım fedâ olsun.)

²⁶ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "tip" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 25.

²⁷ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "dünya" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 25.

Edip, bu satırlardan sonra Bugra Han'dan bahsetmeye başlar... Aynı satırları okurken insanı kendine cazbeden şöyle güzel bir manzara göz önümüzde serilir:

Doğudan esen bahar rüzgârı; cennet gibi süslenen dünya; erimiş kar kafârları; misk ile dolu kara toprak; yeşil libasları giyen ağaçlar; mor, al, yeşil ve kızıl renklerle süslenen tabiat; misk ve kafûr kokusu ile dolan dünya; dünyayı karanfil kokusu ile dolduran bahar rüzgârı; biri su içmekte, biri kalkmakta, biri konmakta olan kuşlar; dizilmiş deve katarı gibi uçan turnalar; güzel bir kız sevgilisini çağırıyor gibi seslenen keklik; çiçek bahçesinde binlerce sesle öten bülbül; çift çift olarak çiçekler üzerinde sıçrayarak oynayan geyikler; gökten inen hafif yağmur; sevinip gözünü açan çiçekler gibi. Şâir, usta bir ressamın bile tasvirini yapmaya çaresiz kaldığı böyle güzel bir manzarayı kendi şiirleriyle bizim duygumuza o kadar zarif ve nezaket ile yerleştiriyor ki kalpler ihtiyarsız ona meftun olacaktır. Aynı satırlardaki letafet, nezaket ve sonsuz güzellik kalpleri eritebilecek derecede cazibelidir...

Kutadgu Bilig'in bu kadar oynatım ve çekim gücüne sahip olması, müellifin kelimelerdeki fesahat ve belagat unsurlarından olan ifâde ilmüne yakından vakıf olması ve bedîî şiir yazmakta gerekli olan mecaz, istiare, teşbih, kinaye, mübalağa ve intikal (geçiş) gibi nazik sanatları ustalıklı kullanabilmesi ile ilgilidir. Müellif, bu mahareti kendi şiirine şuur sağlayacak bir düşünce ile yerine getirmiştir. Çünkü kalpleri heyecanlandırmak ve titretmek kolay değildir. Kalp, bir bakışta küçük bir parçadır fakat o, tüm varlığı kendi bünyesinde barındıran büyük bir cisimdir. Kalp hakkında bir Arap şâiri şöyle yazmıştır:

Etehse buenneke çormun seğirun,

Ve fi ke entivel alim'ul ekberu.

(Kendini küçük bir cisim zannetme, sana sığabilecektir bu büyük âlem.)

Gerçekten, kalbin büyüklüğü tasavvur edilemez. Küçüklüğünden olgunluğuna kadar olan yaşam aşamasında gören, bilen, yapan ve dinleyenlerin hepsi senin kalbinde yerleşmiştir. Eğer göklere uçup tüm yıldızları seyredebilseydin, onların varlığı da yine kalbine sığabilirdi. Demek ki, bu sonsuz kalbi oynatmak kolay değildir.

Yusuf, şuurla dolu bu manzûm eseri *Kutadgu Bilig* ile bu büyük işi, yani insanların kalbine heyecan verme işini yerine getirmiştir. Onun bu mahareti yalnız yukarıda bahsedilen beyitlerde değil; aynı zamanda diğer beyitlerde de görülmektedir. O, "geç oldu" ifadesini şöyle tasvir eder:

4959 Kızıl yüz öngi öngdı boldı sarıg,

Ajun boldı altun öngi teg arıg.

(Gökyüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın her tarafı altın rengini aldı)

4960 Yaşık türtti yüzke sarıg zağaran,

Özin kıldı mina öngi teg cihan.

(Güneş yüzüne sarı safran sürdü; cihan ise, mina rengine büründü.)

4961 Kalık bütrü tuttu sevügler kaşı,

Ajun boldı zengi haşeş kırtışı.

(Göğün her tarafı âşık kaşları ile doldu; dünya zenci-habeş derisine büründü.)

3948 Yüzin kızledi yirke rumi kıızı,

Ajun kırtışı boldı zengi yüzi.

(Rûmî kıızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.)

Şair, "tan attı" ibaresini şöyle bir sanat ile vermiştir:

4966 Kalık yırttı keğmiş kara könglekin,
Açıldı yaruğ yüz kötürdi egin.

(Gökyüzü üzerine geçirdiği siyah gömleği yırttı; peçesini kaldırdı, parlak yüzü açıldı.)

4967 Küle bağtı örlep talu kız yüzü,
Yarudı bu dünya²⁸ iri hem kızu.

(Yükselen güzel kız yüzü gülererek baktı; dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.)

Bir bakalım, bu satırlarda ne kadar bedî sanat vardır? Şâir, güneş batarken ufukta görülen sarılığı altın rengine benzetiyor, şafağı "Güneş yüzüne sarı safran sürüldü" diye benzetme yapıyor. Güneşin ufukta kaybolmasını mina rengine, göğün kararmasını âşık kaşlarına benzetmekle istiare yapıyor. Geceyi zenci yüzüne, güneşi Rumi kızına kinaye ediyor. Göğün zulmet ile dolduğunu "Kara kuş yünü ile doldu." ibaresiyle mübalağa ve benzetme yapıyor. Gece karanlığını siyah gömleğe benzetip, tanın ağardığını "Siyah gömlek yırtıldı." diye istiare ediyor. Güneşin doğuşunu gülmekte olan kızın yüzüne benzetip teşbih ve mübalağa sanatını kullanıyor vs.

Eğer şâir şuurlu bir şiir yazmayı amaç edinmemiş olsaydı, sadece "geç oldu, tan attı" demekle maksat anlaşılırdı. Fakat şâir yukarıda gördüğümüz güzel ibareler ve sanat yeteneğiyle amacını ifâde etmekle birlikte şiiriyetin şuurlu rengârenk çiçekleriyle demet bağlayarak sunmuş olduğundan kalpler ihtiyarsız ona tutulmuş ve canlar onu sevmiş. Nitekim, kalp ve can her zaman güzelliğe meftundur ve âşıktır.

Büyük edip bu eserinde, bediîyatın yukarıda gördüğümüz unsurlarını kullanmakla kalmamış, aynı zamanda şiirin açık sebeplerinden olan vezin, uyak ve türlere de önem vermiş ve rubâî, kasîde, mesnevî, tecnis, tuyuk, intikal, irsalü'l-masal (fikrini masal söylemekle güçlendirmek) sanatını da kullanmıştır. Eserdeki tüm rubâîler irsalü'l masal söylemekle verilmiştir. Mesela:

6343 Neçe kaçđu sağınç sini bulnasa,
Yana oğ köler köz neçe yığlasa.

6344 Ajun öngdisi bu telimde berü,
Essiz²⁹ eğğü erter neçe yıllarsa.

(Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir. Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük ve iyilik ne kadar uzun sürerse sürsün, bir gün geçer.)

6479 Kani bir könilik kılığlı kani,
Kani tengrilik iş yoriğlı kani.

6480 Ajun barça bütrü tükel artadı,
Körüp tangladaçı kani bir muni.

(Hani, doğruluk ile hareket eden kim var; hani Allah rızâsı için iş gören kim var. Dünyanın her tarafı baştan başa bozuldu; buna bakıp, hayret eden bir kimse var mı?)

3168 Bilig birle yazlur kamağ ters tügen,

²⁸ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "dünya" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 496.

²⁹ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "isiz" şeklinde verilmiştir. bk. *KB, I Metin*, s. 628.

Bilig bil ukuş uq tirilgil ögün.

3169 Bilig işka³⁰ tutğil taķı til köni

Taķı ögrenü tur usanma bu kün.

(Bütün kör düğümler bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl ile yaşa. Bilgi ile iş gör, sözün doğru olsun; öğrenmekte devam et, bu günü boş geçirme.)

2759 Köngül til köni tut kılnçing bütün,

Sanga kelge devlet bu dünya³¹ bütün.

2760 Köni boldung erse kıtağgay kününg,

Sełamet tirilgil sevinçin kıtun.

(Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketin güvenilir olsun, saâdet ve bütün bu dünya nimetleri sana olsun. Doğru olursan, günün kutlu olur; sevinç ve saâdet içinde selâmetle ömür sür.)

Tecnis :

1247 Aziz ol aziz kim azizlarķa iz,

Anıngdın tegir iz aziz emdi kız.

(Gerçek aziz o azizdir ki azizlere izzet ondan gelir; izzet ve aziz şimdi nâdirdir.)

4289 Otunķa kıatılma ay aslı arığ,

Yüzüngnüng suvin iltge sindin arığ.

(Âdî kimselere katılma, ey temiz asıllı insan, onlar sende hiç yüzsuynu bırakmazlar.)

4558 Ajunķa yađılmaķ tilese atıng,

Ümeg eğğü tutğil yügürdi atıng.

(Adının dünyaya yayılmasını istersen, ey yumuşak huylu insan, ihmâlkârlığı bir tarafa bırak.)

1628 Boluğluğ körür men yarağu muni,

Kiçilikte taştın adın yoķ müni.

(Ben onun işe yarayacağını ve yetişeceğini görüyorum; yaşının küçüklüğünden başka bir kusûru yoktur.)

Yukarıda verdiğimiz örnekler, bu bediî eserin şiiriyet denizinden alınan birkaç damladır. Dolayısıyla, *Kutadgu Bilig*, cihanşümul edebî eserlerin ön safında yer alan eserler arasında gelmektedir. Eser, örgü, içerik, amaç, bediî özelliğin yanısıra insanlığa yarar sağlamak, eğitim vermek ve güçlü şiiriyet sanatı ile ilim adamlarının saygısını kazanmıştır. İncilerle dolu bir hazineyi seyreden her kışı, birbirinden güzel, birbirinden parlak, birbirinden değerli inciler arasında nasıl hayrete düşerse *Kutadgu Bilig* hazinesini seyredenler de şöyle hayrete düşerler. Seyredenlerden kim ne kadar inci alırsa alsın bu bitmez tükenmez bir hazinedir. Bu satırları yazmakta olan kalem sâhibi de kendisinin bu hazineye meftun olduğunu derinden hissetmektedir ve çâresiz bir durumda kalarak *Kutadgu Bilig*'den alınan aşığıdaki beyitleri örnek göstermekle yazısını tamamlamaktadır. Gerçek insan Yusuf Has Hâcib şöyle diyor:

³⁰ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "işke" şeklinde verilmiştir. bk. *KB*, I Metin, s. 323.

³¹ Bu söz eserin R. R. Arat neşrinde "dünya" şeklinde verilmiştir. bk. *KB*, I Metin, s. 288.

3496 Özüngke bağırsak sening öz özüng,
Kişike inanma kesildi sözüng.

(Seni en çok düşünen yine bizzat kendinsin; istişare et, fakat benden bu iş için fikir sorma.)

863 Taşı teg içi ol içi teg taşı,
Bu yanglıg bolur ol köni çın kişi.

(Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst insan böyle olur.)

864 Köngülin çıkarsa ayada urup,
Yorısa uyağmasa yangluğ körüp.

(İnsan gönlünü çıkarıp, avcunu koyarak, başkaları önünde, mahcup olmadan, dolaşabilmelidir.)

Ürümçi, Mayıs 1983

Kaynaklar

ARAT R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yay.

BOMBACI A. (1953). "Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağani (Melanges Fuad Köprülü)*, İstanbul: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., s. 65-75.

DİLAÇAR A. (1972). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.

HACİP Yüsüp Has. (1984). *Çutadğu Bilik*. Beijing: Milletler Neşriyatı.

KARİMOV K. (1971). *Yusuf Hös Hojib: Çutadğu Bilig*. Toşkent: Üzbekiston SSR "Fan" Naşriyoti.

MALOV S. İ. (1951). *Pamiyatniki Direvnityurskoy Pismennosti*. Moskva-Leningrad: İzdatelstva Nauki.